

Szendiné Orvos Erzsébet

Zsebők József orvos jelentése az 1831. évi koleráról¹

A kolera az emberiség történetének egyik legpusztítóbb járványa, mely sajnos a mai napig szedi áldozatait. Az ázsiai eredetű betegség Indiában és a mai Pakisztán területén már időszámításunk előtt ismert volt, és évszázadokon keresztül csak azon a területen fertőzött. A 18. században egész Indiában elterjedt, majd 1817-ben megjelent Európában is. 1826 és 1971 között 7 nagy járványt okozott, és napjainkig mintegy 6 millió ember életét követelte.

Az 1831. évi kolerajárvány Oroszországból érkezett hazánkba, pontosabban az Osztrák Birodalomhoz tartozó Galíciából. A járvány hírére, királyi rendeletre 1830. december 26-án zárlatot rendeltek el a Magyar Királyság északkeleti határátkelőin, amit – a halálozások átmeneti csökkenése miatt – hamarosan felfüggesztettek, így a kolera egész Galíciában elterjedt.² 1831. június közepén Magyarországot is elérte, legelőször az Ugocsa vármegyéhez tartozó Tiszaújlakot, ahová a máramarosi sószállító fuvarosok vitték el a halálos kórt.

Debrecen előjárói hamar tudomást szereztek a járványról, és amikor június 29-én Hajdúdorogon is felütötte a fejét az „epemirigy”,³ azonnal intézkedéseket tettek, hogy távol tartsák a várostól.⁴ 1831. július 24-én azonban Debrecenben is kitört a kolera, melyben a város népességének 7,4%-a, pontosabban 2152 fő vesztette életét.

A debreceni kolerajárvány eseményeiről számos forrás olvasható a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában. A tanácsi iratok sorozatában ugyanis önálló állagként kerültek kigyűjtésre a kolerára vonatkozó adatok: jegyzőkönyvek, helytartótanácsi rendelkezések, jelentések, sőt pontos halotti névjegyzékek is fellelhetők benne.⁵ Itt található a helytartótanácsi rendeletre a debreceni magisztrátus által felállított egészség-

¹ Magyarországon a 18. század második felében épült ki az egészségügy területi szervezete. 1752-ben királyi rendelet írta elő a megyei orvosok alkalmazását, akiknek feladatai közé tartozott a szegény betegek ingyenes gyógyítása. A járvány idején szolgált orvosoknak helytartótanácsi rendeletre 8 naponta kellett jelentést tenni a megbetegedésekről. Október végén, tehát a kolerajárvány megszűnte után rendeletbe adták, hogy az orvosok vizsgálják ki, hogy „...mi módon ütött be ezen városba a veszedelmes cholera nyavalya, és miképpen terjedt, micsoda erőbe és kiterjedésbe dühösködött, és mindazokról, melyek ezen nyavalya gyógyítása körül tapasztaltak, és nem theória, hanem tapasztalás után leghasznosabbaknak találtattak.” MNL HBML IV.1011.a 101. k. 364.

² A vesztégzár korai feloldásának másik oka az volt, hogy az Itáliában kitört forróságok leverésére sürgősen katonaságra volt szükség.

³ A kolerának többféle elnevezése született. Hívták többek között epekörságnak, göröcsmirigynek, napkeleti hányszékelésnek. Nevét sokan a görög khloé (epe) és a reó (folyik) szavakból származtatják.

⁴ Debrecen város magisztrátusa a következő intézkedéseket hozta a betegség behurcolása ellen: 1. Fertőzött helységekből senkit a városba engedni nem szabad. 2. A Debrecenbe vezető országutakra egy esküdtből és két polgárból őrséget kell állítani, nevezetesen: a Látótelekhez, a Nyulas, Apafája, Csukás, Savóskút, Haláp, Ludas, vekerai csőszház, a Barák, Bodó Mihály, Orbán János, Nagy Gábor tanyájához. 3. Passus nélkül senkit tovább engedni, még átutazás céljából sem szabad. 4. Vigyázó házak legyenek a Toczós, Köntös kert, Hatvan utcai kert, a Csige kert, Új kert, továbbá a Péterfia kert és a Nagyerdő között, a Csapó utcai kert két külső szegletén, az Olajútóban, a Homok kertben, a Czegléd utcán, az Eper kertben, a Téglás kertben. Ezekben a helyeken egy lovas és egy gyalog polgárból álljon az őrség. A városkapuhoz szintén őrséget rendeltek. Takács 2005. 39.

⁵ MNL HBML IV.1011.dd 1. d.

ügyi biztosság, „*a cholera nyavalya dolgaiba rendelt Polgári és Katonai Elegyes Kiküldöttség*” jegyzőkönyve is. A biztosság tagjai: Komlóssy Dániel szenátor, Miklósy Ferenc, Poroszlay Frigyes, Derecskey József notárius, Pándy Károly népszószóló, az orvosok közül Szentgyörgyi József⁶ és Zilahy József,⁷ az itt állomásozó katonaság részéről Orosz János és Neuhold József voltak. A felállított biztosság július 7-től kezdve a járvány elmúltáig minden nap ülésezett „... *az előfordult esetekhez és történetekhez képest foglalatosskodott és munkálkodott...*”,⁸ így pontosan nyomon követhetjük a körülbelül 40 napig tomboló debreceni járvány lefolyását és az ellene hozott intézkedések sorát. Debrecen Város Magisztrátusának 1831. évi jegyzőkönyve hasonlóan fontos részleteket közöl a járványról. A június 29-én tartott tanácsülésen jegyzik be először, hogy a kolera betört az országba, és már Dorogon „*kezd di mutogatni magát*”.⁹

A következőkben Zsebők József orvos jelentését közöljük, melyben részletesen tudósít a helyi eseményekről a kór megjelenésétől kezdve egészen a vesztegár októberi feloldásáig. A Reviczky Ádám főkancellár által 1831. december 9-én felterjesztett igen részletes jelentés hűen tükrözi, hogy mit gondolt a kolera betegségről a korabeli orvostudomány, és hogyan igyekezett gyógyítani azt. A forrás nemcsak helytörténeti, de orvostörténeti szempontból is jelentős, hiszen a betegség jellemzőinek feltárása mellett hű képet kaphatunk a korabeli egészségügyi viszonyokról, az orvosi kezelésekről és a gyógyszerekről is. A forrásközlésnél a modern átírást alkalmaztuk a korra jellemző nyelvi vagy tájnyelvi jellegzetességek megtartásával.

„*Alázatos jelentése az alól írtak azon pontokra, melyekről főkancellárius gróf Reviczky Ádám¹⁰ ő excellenciája hivatalos tudósítást kíván: úgy, mint*

1-ször: Mi módon ütött be Nemes Szabad Királyi Debreczen városába a cholera nyavalya és miképpen?

2-ször: Miképpen terjedt el a városba?

3-ször: Micsoda erőbe és kiterjedésbe dühösködött?

⁶ A dunántúli származású Szentgyörgyi József 1799-től 1832-ig, haláláig volt a város egyik tisztiorvosa, aki a híres Weszprémi István professzort követte tisztségében. Orvosi tevékenysége mellett tudományos írásai is figyelemre méltóak, mint például a magyar nyelven írt állattana. Ő volt hazánkban az első mikroszkóptulajdonos. 1831-ben ő maga is elkapta a kolerát, és a korra jellemző mindenféle – az érvágástól kezdve a beöntésig – gyógymódot elvégeztek rajta. Agyvérzést is kapott, és fél oldalára ideiglenesen lebénult. Túlélte a betegséget, de csak egy évvel, ugyanis 1832. decemberében, 57 éves korában elhunyt.

⁷ Zilahy Sámuel 1802-től városi orvos, az 1831-ben felállított és állandósított polgári közkórház vezetője. Ő dolgozta ki 1844-ben a Kádas (Arany János) utcára telepített kórház rendtartását is. Szentgyörgyi József után 1835-től 1847-ig Zsebők József volt a város tisztiorvosa.

⁸ MNL HBML IV.1011.dd 1. d.

⁹ MNL HBML IV.1011.a 101. k. 210.

¹⁰ Reviczky Ádám gróf (1786–1862) Debrecenben született, tanulmányainak elvégzése után gyorsan ívelt jogi pályájára: 1811-ben királyi táblai ülnök, 1814-ben velencei kormányzékai tanácsos, 1823-ban államtanácsos, 1825-ben az Udvari Kamara alelnöke lett. 1826-ban alkancellár, majd 1828-ban főkancellár és Borsod vármegye főispánja. 1836-tól diplomáciai feladatokat látott el, majd visszavonult a közéletől, Velencében, majd Bécsben élt. Főkancellársága idején bontakoztak ki a reformmozgalmak. Tagja volt az 1847-ben megalapított Osztrák Tudományos Akadémiának.

4-szer: *Mik tapasztaltattak ezen nyavalya gyógyítása körül, nem theória,¹¹ hanem praxis után leghasznosabbnak?*

Ami az 1. pontot illeti, erről semmi bizonyost voltaképpen nem írhatok,¹² mert minekutána a szomszéd vármegyékben és városokban, Polgáron, Tokajba és H. Dorogon¹³ a cholera nyavalya június hónapban kiütött volna, ezen nemes város előjárói a legnagyobb sietséggel és pontossággal háromszoros strázsákat állítván¹⁴ a város körül, minden, de kivált a cholera vidékek felől történhető közös ülést megátolták, mégis a legszorosabb vigyázat mellett is július 25-én olyan házban s olyan embereken ütött ki, akik a városból kinn sem voltak, sem nálok semmiféle idegen, kivált akkor tájban meg nem fordult, nevezetesen a fent nevezett napon egy öreg ember s annak felesége csakhamar egymás után lettek első prédái ezen dübös nyavalyának.¹⁵

Ami a 2. pontot nézi, terjedése ezen nyavalyának városunkban nevezetesen vala. Fekvése a városnak egy circulus¹⁶ formába lévén behelyezve, azt mintegy körüljárni látszatott. Mert kiütvén szörnyű dübösséggel városunknak északi részén, Péterfia¹⁷ és Csapó utca nevezetű osztályokba, ahol is csaknem három egész hétig kegyetlenkedett, a napkeleti oldalra vette terjedését és a Ceglédnek nevezetű osztályban szinte oly erőben, csak hogy nem olyan soká dübösködött. S innen egy hétre mintegy a kiütése után a dél és napnyugat felé eső részét városunknak, az úgynevezett Varga és Piacz utca osztályokat kisebb erőbe és kevesebb ideig

¹¹ teória (gör.-lat.): elmélet

¹² A korabeli orvosok és természettudósok még nem tudták megmondani, hogy mi okozza a kolerás megbetegedést, és mi módon terjed. Bár ezekben az évtizedekben lázasan keresték az okokat, illetve a védekezés és a gyógyítás lehetőségeit, nagyrészt még az utolsó nagy járvány idején is sötétben tapogatóztak. Az orvosok körében a talajfertőzési elmélet uralkodott, a fő betegségátvivőket elsősorban a fertőzött ruhákban és ágyneműkben keresték. Az ivóvízfertőzés veszélyét már általában elfogadták, az élővizek által terjesztett járványról még megoszlottak a vélemények. Ma már tudjuk, hogy a kolera betegség okozója a kolerabacillus (*Vibrio comma cholerae*), melyet 1883-ban Robert Koch azonosított. Elsősorban széklettel, szennyvízzel, ivóvízzel, illetve az ezekkel érintkező nyers élelmiszerek révén terjed. Súlyos hasmenéssel és hányással jár, gyors kiszáradáshoz vezet. A kiszáradás veszélye csökkenthető pl. sókat tartalmazó oldat itatásával, kórházi körülmények között infúzióval. A betegség gyorsan legyengíti az embereket, de megfelelő táplálkozással megelőzhető. Főként ott fordul elő, ahol nem megfelelőek a táplálkozási és tisztálkodási körülmények. Gyógyítása antibiotikumokkal történik.

¹³ H. dorogon: Hajdúdorogon

¹⁴ „... szükségesnek találtattak, hogy a város kapui és a kis ajtók is felvigyázás alá tétessenek, s mindenüvé egy-egy hajdú vagy wachter rendeltessen ...” MNL HBML IV.1011.a 101. k. 212.

¹⁵ A debreceni kolera első áldozata Gencsi József mészáros felesége volt, aki egy hétig tartó szenvedés után halt meg, majd hamarosan követte a férje is. A tanács ezt követően hirdetményben közölte a lakossággal a rossz hírt, és elrendelte, hogy ezentúl „a megholtak eltemetése minden külső ceremónia és kísérés nélkül történjen meg, és minden öszveseregzés, és így a templomokba való járás is további rendelésig megszüntetődjön ...”. Rendeletbe adták még ugyanezen a napon, hogy a pestisben meghaltakat külön temetőben kell elhantolni. Így került sor a Varga utcán, a Szent Anna utcán és a Cegléd utcán lévő temetők egy részének kijelölésére, ahová ezután 50 évig nem temethettek. Külön kocsikat is csináltattak a holttestek elszállítására, amelyeket koporsó nélkül szállítottak a temetőbe, ahol kezdetben hat rab végezte a temetést, később még napszámosokat is alkalmaztak. Július 27-én – 4000 példányban – a halottak ruháiról jelent meg utasítás: a halottak ruháit a holttestek eltakarítására kirendelt személyeknek szigorú büntetés terhe mellett át kell adni, és ezeket a ruhaneműket a városon kívül el kell égetni. Akik a beteget ápolták, ruháikat erősen lúgban ki kell mosni, majd megfűstölteni. A betegséget azonnal jelenteni kell, mert az idejében kezelt beteg gyógyítható. A fertőzött és a szomszédos házakat le kell zárni. A kutakra csapatonként való járás és egymással való szóhajtás, kemény büntetés alatt tilalmaztatik. MNL HBML IV.1011.a 101. k. 267–274.

¹⁶ circulus (lat.): kör

¹⁷ A Péterfia utcára vonatkozóan rendelkezünk egy részletes kimutatással, melyben házról házra járva pontosan feljegyezték többek között a következő adatokat: a kolerában megbetegedettek száma (752), meggyógyultak (306), meghaltak (401), most fekvő betegek (166); a házban meghaltak (362), az Ispotályban (17), a mezőn (22). MNL HBML IV.1011.dd 1. d.

ostromolta, s utoljára ütött ki a 6. osztályba, Hatvanba, nyugat északi részén a városnak, amikor a többi osztályokba már szűnt, és ott nem annyira pusztított, jöllehet a betegek száma igen nagy volt.¹⁸

3. pont. Micsoda erőbe és kiterjedésbe dühösködött? 1. Ami az erejét illeti a cholera nyavalyának, ez eleinte oly iszonyú pusztítással dühösködött, hogy aki csak bele esett, az mind személye, sorsa, s életkora különbsége nélkül vitte, s közülök igen kevesen maradtak meg. De én ennek az okát nem annyira a nyavalya felsőbb mérgének tulajdonítom, mint inkább a nép rémülésében és kétségbe esésében keresem, mert kiütrén a cholera, ennek csak említésére is már minden reszketett;¹⁹ a napról napra nevelkedő balták száma, a borzasztó hírek ijeszthetőbb formába lett előadása, az orvosok szűke,²⁰ némelyeknek betegsége, egy seborvos halála nevelték a rémülést, s én a nép zavarodásának²¹ tulajdonítom, hogy az elsőben említett 2 osztályban csaknem annyin haltak meg, mint a többi négyben, pedig a népesség napi három annyi, és itt is szinte annyi volt a beteg, mint ott.

Ily szomorú körülállások között ezen napról napra rettentőbb tümenények folyamatiban ezen nemes városban a kormányt tartó, s az ily rémülésben a kétségbeeséssel küszködő népről kegyesen gondolkozó előjáróság – számtalan jeleit adván mindenféle atyai gondoskodásának,²² amidőn több ezer szegényeket, szűkölködőket pénzzel, több nyomorultakat, hirtelen lett árvákat eleddel napról napra hónapokig tartott²³ – ezzel tetézte jótéteményét, hogy a város 6 osztályaiba gyógyító házakat (ispotályo-

¹⁸ Debrecen város rendtartási jegyzőkönyvi kivonata szerint 1831. július 25. és szeptember 2. között a Hatvan utcán, illetve a „*tégla s váhyogretőkben*” 677-en betegedtek meg, 259-en meggyógyultak, 274-en haltak meg, még 262-en betegek. MNL HBML IV.1011.dd 1. d.

¹⁹ Nagy riadalmat okozott például, amikor július 5-én egy század osztrák katona érkezett a városba Tokajon keresztül, tehát a fertőzött területeket érintve. A rend fenntartására kivezényelt katonákra azért volt szükség, mert Zemplén megyében és környékén lázadás tört ki, elterjedvén az a rémhír, hogy az urak szándékosan terjesztik a kolerát, megmérgezik a kutakat, hogy a népet elpusztítsák. A valódi problémát a vesztegár következtében fellépő éhínség okozta, a kutakat valójában fertőtlenítették.

²⁰ Az ország 8 milliónyi lakosára alig esett 500-nál több szakképzett orvos, így sokszor borbélyok, kuruzslók, bábák, illetve a papok kezdetleges orvosi tudományára szorultak. Debrecen orvosi ellátottsága viszont kiemelkedő volt ebben a korszakban, hiszen a külföldön, vagy a nagyszombati és budai egyetemeken végzett orvosok mellett lehetett számítani a Református Kollégium tanáira. Közöttük ugyanis mindig akadtak, akik orvosi oklevelet is szereztek, de a Debrecen környéki lelkészek is tudtak orvosi jellegű tanácsokat adni. Az 1831. évi kolerajárvány idején az orvosok utcák szerint felosztották a várost egymás között, maguk mellé pedig borbélysebeszketek rendelték. A seborvosok (kirurgusok) vagy borbélyok a sebek, fekélyek, ficamok, törések kezelésével, valamint foghúzással és érvágással foglalkoztak. A nép általában nagyobb bizalommal viseltetett irántuk, mint az orvosok iránt. Sebész- és borbélycéh Debrecenben 1538-tól működött, tagjaik általában a Kollégium alsó osztályait végezték el, latinul is tudtak valamelyest. Hivatalosan a bábák (szülész-nők) munkáját is elismerték, akik külön céhbe tömörültek.

²¹ Nemcsak a betegség és a nagy halálozási szám miatt volt „zavarodás” a városban, de nagy gondot jelentett az élelmezés is. A betegség terjedése miatt ugyanis a város vezetői nemcsak a kereskedést korlátozták, de bizonyos területeken megtiltották a búza betakarítását is a földekről.

²² A kormány mentő intézkedéseket hozott a kolera megfékezésére: előírta a szükségkórházak felállítását, felügyelő orvosokat és kolerabiztosokat rendelt ki, központilag rendelkezett a gyógyszerekről, a sírok előzetes kiásásáról, dögmentesítő és levélűstölő intézetek felállításáról. Az országos előírásoknak megfelelően Debrecen előjárói is megtették a szükséges lépéseket. Lezárták azokat a házakat, ahol kolerás megbetegedés volt, és gondoskodtak lakóik ellátásáról is. A betegek elhelyezése végett Zilahi Sámuel orvost bízták meg a városon kívüli ispotály kijelölésére. A patikusoknak meghagyták, hogy gondoskodjanak megfelelő mennyiségű gyógyszerrel, melyeket a rászorulóknak ingyen megkaphattak.

²³ A város szegényeinek segélyeket is osztottak, melyeknek egy részét közadakozásból fedezték. A nagyváradi püspök például 3000 forintot küldött, de a Gilányi vendégfogadó zsidó bérloje, Áberham Áron is jelentős összeggel támogatta a rászorulókat (száz református és 25 katolikus vallású lakosnak egy váltóforintot, egy font marhahúst, egy font sót). MNL HBML IV.1011.a 101. k. 300. Azoknak viszont, akik házzal rendelkeztek, kölcsönként adták a segélyeket.

kat) állíttatott fel, által engedvén külön-külön minden utcában a maga utcabázeit, kiköltöztetvén azokból a város cselédjeit és marháit, ahol minden szegény ingyen tartódott és orvosoltatott,²⁴ melynek is az a folyamatos jó következménye lett, hogy egy bétre többen száznál egészségben hazatérvén az ispotályokból,²⁵ az eddig bizonyosnak tartott, az egész várost borzadással eltöltött rossz hírt – hogy a choleraól senki sem gyógyul ki – meghamisítván, az embereket bátrabbakká tette, s a szerint a nyavalya diübsködésének határt vetett; és leginkább ezen jó rendelésnek köszönhetjük Isten után, hogy a nyavalya mérge a 3. s azt követő betekbe csendesebb lett, a rémülés megszűnt, s a cholera nyavalya Isten kegyelméből 40 napra eltűnt.

2. Ami a terjedését illeti, én úgy tapasztaltam, hogy osztályonként lepvén meg városunkat a nyavalya, azon osztályokba igen hirtelen és szélesen elterjedett, mert ritka ház, ahol beteg nem lett volna egymás után.²⁶ Ezért is legyen hála a Mindenhatónak azon gondviseléséért, hogy a város 6 osztályaiba egyszerre ki nem ütött a cholera, mert az akkori kétségbeesésbe azon sok jó intézeteknek sem lett volna sem helye, sem foganatja.²⁷

Valamint a nyavalya erejét a rémülés élesztette, úgy annak kiterjedését segéllte a sok esőzések miatt sűrű, ködös, gőzös, nedves levegő, ezt annyival inkább állíthatom, amennyibe mindnyájan tapasztaltuk, hogy akkor több betegek is lettek, és nehezebben is gyógyultak, s hamar is recidiváltak,²⁸ ellenben 3 napig tartó nagy északi szél után a levegő kitisztulván, a nyavalya 36-40 napjaiba, azolta egy új cholera betegünk sem akadt.²⁹

A 4. pontot érintem, de minek előtte tapasztalásaimról említést tennék, bátorkodom 1. a nyavalya formáját, melyben nálunk megjelent, lefesteni, 2. csekély észrevételeimet a nyavalya természetéről megemlíteni, s így azután 3. azon utat és módot, ha szinte együgyű is az, melyen elindultam, előadni, s amelyeket hasznosnak találtam, felfedezni. Nehéz volt megvallom, az utat törtetni vezér nélkül; legelőször is a

²⁴ A nincstelenek orvosi ellátására már a 18. század elején születtek intézkedések. A városi tisztiorvosi állást a Helytartótanács 1724-ben alapította és számos rendeletet hozott e tárgyban. Az orvoshiány miatt – a hazai orvosképzés csak a 18. század végén, 1770-ben indult el a nagyszombati egyetemen – azonban sem a városokban, sem a megyékben nem tudták hathatósan megoldani a szegények ellátását, így a közegészségügy terén sokáig nem történt minőségi javulás. Az 1831. évi kolerajárvány idején sem állt rendelkezésre elegendő orvos, és miután két orvos is megbetegedett, a magisztrátus kérésére Lenhossék Mihály országos főorvos két gyakorló orvost küldött Debrecenbe.

²⁵ Az ispotály a rászoruló szegények menedékhelye volt a középkortól kezdve, de híre eléggé kétséges volt: a köznép szerint ott csak meghalni lehetett, meggyógyulni semmiképp sem. Szükség volt valódi kórházak létesítésére is. Először az 1739. évi pestisjárvány idején nyitottak meg egy kórház-jellegű intézményt, majd a kolerajárvány kitörésekor, 1831-ben több ideiglenes kórházat. Július 1-jén a város epreskertű szíjében „vesztelő házat” létesítettek, a Szeles-beli állás, a Várad utcai dohányraktár, valamint a Péterfia utca végén lévő salétromfőző épület pedig járványkórházként szolgált ezután. Július 30-án azonban már minden utcában szükségessé vált a kórház kijelölése, ahol orvosi segítséget kaptak a betegek. Ezekből a kórházakból azonban hiányoztak az alapvető felszerelések, fertőtlenítő helyiségek, fürdőszobák, de még a halottaskamrák is. Az első modern közkórházat 1893-ban építették, mely pavilon rendszerű épületekből állt. Első főorvosa dr. Ujfalussy József volt.

²⁶ Augusztus 5-én például 186 volt a halottak száma.

²⁷ Tanácsi utasítás szerint a fertőzött városrészekből nem volt szabad az egészséges részekre menni. Este kilenc óra után az orvosokon kívül senki nem tartózkodhatott az utcákon.

²⁸ recidiváltak (lat.): visszaestek

²⁹ A levegő tisztaságára, megelőzőként a rendszeres szellőztetés fontosságára már a kolera megjelenésekor országosan is felhívták a figyelmet. Sokan úgy gondolták ugyanis, hogy a levegő útján terjed a kór, a „hibás” levegőt belelegezve vérkeringési zavarok lépnek fel, ezért a végtagokban és a testben pangás alakul ki. Lenhossék Mihály főorvos az 1831. július 10-én kelt kiadványában ezért részletes utasítást ad többek között a szellőztetésre vonatkozóan.

másoktól javasolt, s égis magasztalt úton indultam el,³⁰ megpróbáltam igen sokaknál a Leo vismutyát,³¹ a Czígler savanyú orvosságát és hideg vizit, a Józsa borát stb., és úgy találtam, hogy ami egy embernek használt, az a másik veszedelmét szította, s minekutána a sok dicsért specifikumoknak és praeservatívák³² hasznos foganatját nem láttam volna, kéntelenítettem az akkori kevés tapasztalásaim után más utat elővenni, vezetöm lévén a nyavalya természete, támaszom az beteg emberélet ereje, s ezen két segítséggel vágtam azt az utat feltalálni, melyen leghamarább munkálkodhatnám szenvedő embertársaim gyógyulásában.³³

A nyavalya formája nálunk különbféle volt, és ritkán lehetett – ha csak egy familia tagjain nem – mindenkiben egyforma jelenségeket észrevenni csak két-három emberen is. Én a nyavalyát az ő lefolytában a *sympptomáináb*³⁴ fogást három időszakra osztottam. Első, amidőn a természet még küszködik a nyavalyával (*stadium prodromorum*).³⁵ Második, amidőn a nyavalya már kiütött, azaz gyengébb az emberi természet, mintsem a nyavalya dübösködésének tovább ellent állhatott volna (*stadium eruptionis morbi*).³⁶ és a harmadik, midőn a természet akár a maga erejéből, akár a mesterség segítségével meggyőzőre a nyavalyát (*stadium reconvalescentiae*)³⁷ s ezen három időszakok igazgatták szándékomat amint a beteget melyik stádiumba találtam.

Az első időszak jelenségei ezek. Egy 24 óra, vagy két s több napok, sőt hetek előtt a test ellankad, eltikkad, ezt követi előbb vagy később félelem, rettegés, szívszorulás, a lélegzétvétel elakadása, a végső tagok zibbadása, érzéketlensége, meghidegülése, a lábak hamar fáradnak, közönségesen a fő szédül, fáj, kivált a tetőn és a vak szemeknél, melyek gyakran lökötnek, a szemek beesnek, a gyomorba és belekbe szüntelen való korgás van, néha szél colica³⁸ forma tekerés, mely egy s két szél után tágul, de ismét előjön; étlenség, a nagy szomjúság csaknem olthatatlan, hasfájás, hasmenés, először emésztett, későbbben híg, sárgás, zöldes, azután hurka fosadék forma nedvesség kitakarodása – minekutána több-kevesebb ideig 1, 10, sőt 21 napig is tartottak volna ezen jelenségek – kiüt a nyavalya, némelyiknél a vizet felakadásával.

Második időszak jelenségei. Igen nagy bágyadság, nehéz s fojtódott lélegzétvétel után a gyomor hirtelen görcsösen, fájdalmasan összehúzódván kezd émelyegni, s ezt hirtelen akarattal ellen való megakadályoztathatatlan hányás s vagy egyszerre vagy nemsokára szinte akarattal ellen való tarthatatlan laxálás³⁹ követ, a nedvesség, amely alól fejül kitakarodik, izetlen, fehéres, savós forma, és némelyeknél csudálkozásra méltó sokk, melynek következtében a test fogy, szárad, s igen hirtelen megfomnyad,

³⁰ Az 1870-es években elterjedt gyógyszernek számított az ópium, a kámforszesz, a rummal, ecettel vagy citrommal kevert ivóvíz. Központi utasításra és egy cédula felmutatásával osztották azt a gyógyszert, mely ópiumot, illóolajat és Haller-féle savanyú folyadékot tartalmazott a hasmenés gátlására.

³¹ Egy varsói orvos bizmutporáról van szó, melynek hathatosságában akkoriban sokan reménykedtek. A 83-as rendszámú kémiai elemből készült port többek között emésztőszervi zavarok kezelésére használták. A nehézfémek közül a legkevésbé káros, nagyobb mennyiségben való adagolása azonban halálos lehet.

³² praeservatívák (lat.): óvintézkedések

³³ 1768. április 4-én kelt „a város orvosainak és hivatalos orvosainak” szülő Utasítás (Instructio), mely részletesen leírja az orvosok feladatát. A ma orvosai számára is példamutató instrukció 14 pontban fogalmazza meg a városi tanács által elvárt orvosetikai követelményeket: „Ne vonakodjanak segítséget nyújtani a betegeknek vagy gyengélkedőknek, ha hozzájuk fordulnak, bármilyen társadalmi helyzetű legyen, esetleg nyomorúságos is; személyválogatás és minden más tekintet nélkül minden szükségben siessenek segítségükre. Ha beteghez hívják minden késlekedés nélkül, haladéktalanul menjenek el, és amennyiben rájuk áll, gyorsan nyújtsanak nekik segítséget, nehogy a betegség a halogatás miatt súlyosabb legyen, vagy gyógyíthatatlanná váljék.” MNL HBML IV.1011.n. Kiadva: Szodora 1960. 136.

³⁴ szimptóma (lat.): előjel, tünet

³⁵ prodromus (gör.): a betegség előjele

³⁶ eruptio morbis (lat.): a betegség kitörése

³⁷ reconvalescentia (lat.): lábadozás

³⁸ kólíka (gör.): hascsikarás

³⁹ laxálás (lat.): hasmenés

ehhez csatolja magát valami kegyetlen belfájdalom, mintha csigára tekernék a beleket, és még kegyetlenebb főfájás, mintha több mászák nyomná az agyvelőt, és egy szüntelen, kínzó, olthatatlan szomjúság, kivált a hideg vízért esenkedne, melyet alig nyeltek le, egyszerre savós nedvességgel elegyítve ismét kibányának, s ezt közönségesen sokáig tartó csuklás szokta követni; a beteg ereje szemlátomást fogy, szémei beesnek, kékes feketés karikával vonódnak körül, a szem minden elevenességét elveszti, lankadtan pislog, a száj kerülete kékiül, hidegszik, a nyelve semmi ízt sem érez, fehéres kékes, ólom színű; hallása többnyire mindegyiknek csökken, a szava rekedt, alig érthető; a hányás és laxálás mellé néha elébb, néha utóbb, gyakrabban egyszerre előállanak a görcsök, kegyetlen fájdalommal a kezekbe és lábakba, melyek alatt az életerő jobban-jobban hanyatlik, míg tökéletesen le nem verettedik, amikor is a kezek és lábak jég hidegségűek, szederjesek, s megfeketednek, a szemek üvegesednek, amely folytatódik, s így az elalélt beteg némelyik könnyen, hirtelen, némelyik pedig nehezen, igen nagy kínok között múl ki.

A harmadik időszakaszt eléri a beteg néha igen hamar, egy s két nap alatt, néha igen soká, kivált ha a test már azelőtt is el volt gyengülve, vagy megterhelte magát a beteg, avagy meghűlt, vagy pedig a testben valami más betegségre való nagy hajlandóság miatt közönségesen mindnyájan gyengék, legtöbben estek érző inak hideglelésében avagy rothasztó hidegbe, sokaknál letette a mirigyekbe magát a nyavalya mérge, s innen különbséle részein a testnek daganatok, kelések s folyó sebek lettek, csaknem mindig jó kimenetellel. Ami a nyavalyába való visszaesést nézi, ez tapasztalásom után csak a megbűtés és hideg víz ital után történt meg, s általában ritka volt.

E volt nálunk a cholera nyavalya képe, melyet már csak a külső látásból egy tekintettel is meg lehetett esmérni, sőt már az első tekintettel sokaknál jövendőlni is lehetett a nyavalya jó vagy rossz kimeneteléről, a szerént, amint a beteg az első vagy utolsó időszakaszban folyamodott segedelemért, vagy a betegben levő életerő gyenge vagy munkás volt, azelőtt elégséges vagy beteges, bátor vagy megrémült volt. A gyógyulás a test felmelegedésével, s ezt követően bő, hasznos meleg izzadással kezdődött.

Még mielőtt a gyógyítás módjáról említést tennék, csekély észrevételeimet hozom elő a nyavalya természetéről, ezt iparkodtam volna én kitanulni, jól tudván, hogy míg az orvos valamely nyavalya természetét ki nem esméri, addig nem magát a nyavalyát, hanem csak annak symptómáit, jelenségeit gyógyítja, és nincs a nyavalyáról tökéletes ideája, s e történt még eddig velünk, orvosokkal, ezért nem tudott senki, semmi bizonyost írni.

Én a cholera nyavalyát úgy veszem, mint egy nagy hideglelést, melyben a természet minden erejét összeszedi, hogy a testben behatott nyavalyát meggyőzze, megőzze és kitakarítsa, s a szerént, amint a beteg emberben a természet gyógyító ereje kisebb vagy nagyobb mértékbe volt, lett a betegnek kisebb vagy nagyobb hajlandósága erre a nyavalyára, győzte jobban vagy kevésbé, hamarabb vagy később a nyavalyát, elgyengült a küzdésbe vagy [...] sem esett a győzelem.

Állításom bizonyosságára e következő okaim szolgálnak:

1. Más nyavalyákban is tapasztaljuk a természetnek hasonló munkásságát, legyenek azok ragadó-sak vagy nem ragadók, amilyenek a bőrküütesek, mérgek s külső sérelmek behatását hideglelés (febris)⁴⁰ szokta követni.

2. A cholera symptómái csak ugyanazok, mint a hideglelésé, ha vesszük a hideget, hőséget, s ezután következő nagy jól tévő meleg izzadást – főfájás, szomjúság, hányás, laxálás, görcsök, s ezeket követő nagy elgyengülés, s még a több jelenségek is a hideglelés tulajdonai.

3. Megszűnván nálunk a cholera, igen nagyon sok hideglelős betegek lettek egyszerre, mintha a cholera hidegleléssé változott volna által, vagyis inkább a mérges természetét levetkezvén, csak a formáját tartotta meg.

⁴⁰ febris (lat.): láz

4. A cholera is, mint a hideglelésben a természet minden erejét összeszedte, hogy a testben szorult nyavalya mérget a hideglelés módjára a testből kitakarítsa; és valamint ezt amennyi emberen látjuk, annyiféle, úgy a cholera symptomái is változtak minden emberben, némelyeknél kevés hányás, több laxálás, némelyeknél alig, többeknek el sem állott a vizeletek, de a görcsök kegyetlenebbül rángatták ezeket; némelyeket kegyetlen csikarással járó hasmenés ejtett le lábáról, akiknek a fejek sem fáj, másokat ellenben nagy főfájás vesztegetett, pedig sem nem hánytak, sem nem laxáltak; amint a nyavalya mérge a természettel küszködve ezt meggyőzte, vagy meggyőztetett. Innen következtetem azoknak gyógyulását, akik erősek, bátrak voltak,⁴¹ ezért haltak el a gyengék, öregek, a megfélemlettek; tudjuk ugyanis, hogy a félelem, rettegés minden életerőt lever, s a nyavalya dübössége őriző nélkül találván, a testet felprédálhatta. Ezért gyógyult meg falukon minden orvos nélkül számtalan beteg, mert nem tudván, hogy e pestis, és más nyári járvány betegségnek tartván fel sem vette, a természet kívánságaival, hideg vízzel, ecettel, s a többivel meggyógyult.

Ragadós volt-e a cholera vagy sem? Erre az alázatos jelentésem ez:

A levegőbe lévén az ereje a cholerának,⁴² érzettük ennek behatását, mert ritka ember volt, akinek valami baja nem lett volna, ú. m. főfájás, basteckerés, hasmenés, izgadás, de a cholera valóságos symptomái csak azokon ütötték ki magokat, akiknek nagy hajlandóságok volt erre a nyavalyára: hogy a levegő hibás volt, gyanítjuk onnan is, hogy a cholera kiütésekor sokan kedvetlen gőzt vettek észre, kívált éjjelenként, és hogy 3 napi nagy szél után a levegőnek megtisztulván, megszabadultunk a cholerától is; s végre ezért nem használtak a legszorosabb kordonok. Hogyha a tapintás által ragadt, ez akkor történt meg, mikor a test már rothadásba jött: nálunk a betegekre vigyázók, azokkal bánók közül egy sem kapta el a cholérát, sok édesanya beteg gyermekével, s megfordítva lakott, bált is vele, mégsem kapták el, de több halottthordó és temető embereink csak hirtelen megbetegedtek, s egynéhányan el is haltak közülök.

Miképpen munkálódott légyen a nyavalya mérge a testben, ezt még nem tudjuk, és csekély tapasztalásaim után úgy vélekedek, hogy a levegőben lévén a nyavalyának mérge, a tüdőbe beszítt mineműségére nézve hibás levegő miatt a természet véghez nem vihette azt a nagy munkát, hogy a tagok és orgánumok⁴³ etc. táplálására szükséges vért megtisztítsa (oxidatio vel de carbonisatio sanguinis) ez a fekete, sűrű, szénés vér az vékonyabb edényekben nehezebben folydogálván, s az ő rossz mineműségére nézve, az orgánumokat, systémákat⁴⁴ hibásan táplálván, azoknak foglalatosságainak zavarba keltetik jönni, s ezen zavar legelőször is az érző inak (nervusok) foglalatosságaiba, munkálkodásába jelentette magát, innen származtatom az érzések tebetetlenségét, a test eltikkadását, s minden egyéb előszámlált jelenségeket – vagy ha nem egészen a tápláltság hibás léte miatt is – történhetik megzavarodása az nervusok munkálkodásának úgy is, ha a beszítt miasma⁴⁵ egyenesen az érző inakra hat, mert hogy közönségesen a nervusok szenvedtek ebbe a nyavalyában, külön-külön mindegyik symptomata arra mutat.

⁴¹ A város előjárói a betegség megelőzésére az egészséges lakás, jó erőnlétet biztosító táplálkozás, a tiszta ivóvíz és rendszeres tisztálkodás mellett elsősorban a nyugalmat ajánlották. Az augusztus 6-án tartott tanácsülésen – két hét tapasztalatai alapján – megismételték a korábban hozott rendszabályokat, többek között erre is figyelmeztettek: „... semmi a betegség ellen nagyobb oltalom nem lévén, mint az illendő bátorság, a bajtól való meg nem rettenés, és az Istenben való erős bizodalom...” MNL HBML IV.1011.a 101. k. 287.

⁴² A kolera mibenlétére és terjedésére nézve a korabeli orvosok között számtalan elmélet született. Nagyon sokan a Föld légköri viszonyaiban (szelekben, felhőkben terjedő anyagban, a tűzhányók kitérítésében, földrengésekben) keresték a kiváltó okokat, és eltérő megoldási javaslatok is ebből adódtak.

⁴³ orgánum (gör.-lat.): szerv

⁴⁴ systema (gör.-lat.): rendszer

⁴⁵ miasma (gör.): ragályt okozó párák, gőzök

En a betegség gyógyításában figyelmeztetem a nyavalya természetére, és a beteg ember életerejére (vis naturae medicatrix), úgy tapasztalván, hogy ha a beteg a természetre bízódott, ez a már megemésztett, úgyszólván megfőzött nyavalya mérgét (materia cocta) a természeti kiürülések útján (izzadás, hányás, laxálás, vizelés) takarította ki a testből, és ha ezen munkálkodásában a természet hátráltatódott, avagy étel-italbeli excessusok,⁴⁶ vagy megbűlés által meggátolódott, a nervusok tünetumai igen nagy mértékbe előállván a halálnak kaput nyitottak, visszaállítván ellenben a természet munkálkodását, s ezen utakon a nyavalya mérgét kitaraktván, kész volt a gyógyítás.

En is a természetnek hívséges szolgája lévén, betegeimnél mindeneket elkövettem, hogy a természetet a maga munkálkodásában előmozdítsam, minden akadályokat eltávolítsam, és hogy a természeti erő ki ne merítődjön, azt elegendőképpen támogassam, s a természet hiányosságait kipótoljam; ezen jelentések (indicationes) mellett melyik időszakába a betegségnek találtam szenvedő embertársamat, a szerént igyekeztem célokat elérni.

Tapasztalván közönségesen azokon, akik izzadásban nem jöttek, hogy ezeknél a vérforgás erőltetett, lassú, a kibocsátott vér fekete, sűrű, restül forgó lévén, a külső jéghidegségű tagokban nem bathatván, mind a belső részekre rohant, s ott megdúsult, kívált a főbe rohanván, ott kegyetlen fájdalmak után gutaitést; a tüdőbe nehéz, szorult lélegzetvétel után fuldoklást, szívszorulást; a hasban feszülést, görcsöket, kegyetlen fájdalmakat; a belekben csikarást, rágást; a gyomorban émelygést, bűzódást és mind a kettőben a test nedvességeinek oda való lerakását, és (per metamorphosim morbosam) savóvá lett változást okozott.

Hogy hamarabb célt érjek, a belső részeket az oda tódult vértől megszabadítsam, s a felakadt vérforgást előmozdítsam, de leginkább, hogy a legfőbb célt úgy, mint az izzadást, melyet csak a szabad vérfolyás okozhat, elősegüljem, az megletnél eret vágtam,⁴⁷ sőt némelyeknél többször is; a gyermekekre nadályokat tettem, s ha még a nyavalya a legfelsőbb polciót⁴⁸ nem érte, s az beteg emberbe volt még egy kevés életerő hátra, többnyire mindég jó kimenettel: emellett a vérnek az agyvelőre leendő rohanása⁴⁹ megakadályoztatására jég, vagy hideg vízes borogatásokat éjjel-nappal rendeltettem, míg a nyavalya nem tért; ellenben a többi részét a testnek melengettettem száraz homokkal; dörgöltettem erős ébresztő spirituszokkal éjjel-nappal egyrészt, s mindezeket kevés idő múlva szabadabb lélegzetvétel, egy jó tévő izzadás, fájdalmak s görcsök tádulása, könnyebbülés, nyugalom követte.⁵⁰

Tapasztalván másodszer, hogy a természet sokakon a bőv kiürülésekkel segített, arra a gondolatra vetemedtem, hogy vajon nem teszi-e le a miazma magát a máj systémájára, nem változtatja-e az épét rossz tulajdonságúvá, mely szüntelen izgatván a gyomrot és a beleket, gyűjti oda ezáltal a sok nedvességeket, s hajtja fel, s alá mibelyt gyűl.⁵¹ Ki tehát vele, mégpedig hánytatóval, de egyedül ipecacuánbából,⁵²

⁴⁶ excessus (lat.): kimenés

⁴⁷ Az érvágást szinte minden betegségre alkalmazták, a 19. század első felében valóságos egészségügyi divattá vált. A „rossz”, „sűrű” vér megcsapolására szolgáló műveletet már általában a népi orvoslás körén kívül eső borbély vagy sebész végezte, vagy – kíméletesebb módszerrel – piócákkal végeztették.

⁴⁸ portio (lat.): rész

⁴⁹ Nehogy a vér az agyba toluljon, jéggel vagy hideg vízzel borogatták a fejet.

⁵⁰ Az izzasztás egyfajta gyógymód volt a gyomorgörcsök megszüntetésére, ezért a testet száraz meleg homokkal és spiritusszal melegítették.

⁵¹ Évszázadokig úgy gondolták az orvosok, hogy a betegségeket a testnedvek arányának megbomlása okozza, ezért igyekeztek a mérgeket eltávolítani a testből. A kolerás betegeknek is alkalmaztak ilyen gyógymódokat, ami azonban nem vezetett gyógyuláshoz, éppen ellenkezőleg, a beteg állapota tovább romlott, sokszor halálhoz is vezetett.

⁵² ipecakuána: hánytató gyógyszer

és sobasem tartarus emeticusból,⁵³ mivel ez ritkán hánytatott, hanem inkább laxált, s ennél fogva gyengített; felforraltattam egy nehezék ipecacuánbát 8 lat tiszta vízbe, s abból adattam kanalanként a betegnek, míg epét nem hányt, ekkor meleg vizet vagy feketé nadálytőve főtt levét itattam vele, míg keserűt, epét hánytak; és igen szerencsésen, kivált a 3., 4. hétben, mikor a cholera nyavalya hideglelésbe látszott átváltozni. – Ezen készülétek mellett melyik időszakaszába kaptam betegeimet és micsoda jelenségekkel, abhoz alkalmaztattam az orvosi tudomány regulái⁵⁴ szerint orvoslásom módját, de mindenkor előttem tartván a természet útját.

Az első időszakaszba elegendők voltak a jó szagú, illatos plántákból⁵⁵ készült herbateák, amilyen a bodza, szíkfű, citromfű, fodormenta, borsmenta stb., melyekkel a test gyenge kipárolgásba jővén, a természeti erő munkálkodása elősegéllődött,⁵⁶ ahol ezek nem találtattak, csak csupa meleg vizet használtam: a hasfájdalmak, ha az izzadásra szűntek, egy kevés Dower porával (mely hathatósan izzaszt)⁵⁷ célt értem, annyival inkább, ha a hasat kásából, széna murvából, vagy csak csupa száraz homokból készült borogatásokkal érintettem, ezekre bő, kedvetlen bűdös izzadás következvén, kevés idő alatt vége lett a nyavalyának.

A második időszakaszban, ha még lehetett, s a beteg ereje engedte, előre bocsájtván a fentebb említett operációkat,⁵⁸ igen sokszor a legjobb haszonnal, úgyhogy csupán azok után fordult meg a nyavalya: ha pedig azokat végbe vinni nem lehetett, vagy még azután is tartott a nyavalya, a nehezebb jelenségeknek álltam ellenében, támogatván mindenképpen az életerőt. A felesleg való hányásban néha jót tett a dr. Leo által kommandált⁵⁹ magisterium nismuthi, csakhogy nem abba a nagy mértékkel, sőt ha egy negyedrészt gránt Dower porával és colombo, fabéj, vagy feketé nadálytő főtt levébe adtam, mind a hányást, mind a hasmenést megszüntették; sokszor megtörtént, hogy ha a beteg gyomra teljeséggel semmit nem szenvedhetett, egy hánytató szűntette meg mind a hányást, mind a laxálást; sokszor nagy hasznát tapasztaltam a feketé nadálytő főtt levének (radiae symphiti officii).⁶⁰ Én ezt Dorogon tanultam a parasztoktól, mikor oda a méltóságos királyi komisszárius úrtól, mint orvos ki voltam küldve a cholera dolgában, láttam nevezetesen, hogy a parasztok nagy számmal ásták, s ennek főtt levét iván, a cholera symptomái rajtok csendesedtek és azolta naponként kevesebb vala a cholerás, és azután meg is szűnt.

⁵³ tartarus emeticus (lat.): hánytató borkő

⁵⁴ regula (lat.): szabály

⁵⁵ plánta (lat.): palánta; növény

⁵⁶ Miatán valaki megbetegedett, és még nem érkezett meg az orvos, a város előjárói azt tanácsolták, hogy a beteget „... meleg ágyba le kell fektetni, annak fodormentából, vagy szíkfűből készült jó meleg herbateát adni, flannel vagy posztóval a beteget dörögölni, és a hasára felmelegített ruhákat rakni; a szobát felforralt ecetnek a gőzével gyakran bétölteni, egyszóval azon igyekezni elmúlhatatlanul tanácsos, hogy a test izzadásba jöjjön.” MNL HBML IV.1011.a 101. k. 274. Debrecen város tanácsulési rendelete (1831. július 28.)

⁵⁷ Dower por: 8 rész cukorból, 1 rész ópiumból és 1 rész hányatógyökér (ipecakuána) porából álló gyógyszeres készítmény, melyet leggyakrabban hasmenés ellen és köhögés csillapítására használtak, de mint álomhozó szer is használatos volt.

⁵⁸ operatio (lat.): munka, művelet

⁵⁹ commendál (lat.): ajánl, javasol

⁶⁰ Zsebők doktor fontosnak tartotta a népi gyógyászat eredményeinek alkalmazását az orvostudományban. Tapasztalván ugyanis, hogy a feketé nadálytő főtt leve segített a dorogi betegeken, maga is gyakran gyógyította betegeit ezzel a gyógynövennyel.

Én is itt Debreczenbe visszajövetelem alkalmatosságával három ispotály bízódván kezem alá,⁶¹ mind-egyikbe nagy haszonnal használtam. A hátramaradt nagy hasmenést colombo gyökér,⁶² közs fahéj, si-mamba fahéj, china fahéjaival szüntettem, s ha ezek nem használtak, a vérhasba igen sok hasznát láttam a porrá tört sepiá balcsontnak, és vagy magába, vagy Dower porával elegyítve adtam betegeimnek, és csaknem csálhatatlanul használt. A hasra kívülről szüntelen rakattattam a borogatásokat, és a homokon kívül a borba⁶³ leforralt széna murva kötésnek legtöbb hasznát láttam. A csuklásba, mely sokakat kínozott, a kalmus gyökér (rad. acori)⁶⁴ legtöbbet tett, ezt felforraltatván vízbe vagy borba, s óránként melegen fél findzsányit adván. Legkevesebb kínokat okoztak a görcsök a kezekbe, lábaikba, hasba, nyakba; ez ellen jók voltak az erős szagú spirituszok, közéjük csepegtetvén salmiák füstölő szeszét (spiritus salis ammoniaci caustici) és emellett, vagy ha nem volt meleg ecet, meleg borral való kenések mellett szüntelen téglákkal, vagy forró köles, homok, zúbal stb. való melengetések, de mindezek mellett legtöbbet tett a gondviselés, hogy ha a beteg izzadt, ki ne takarózzon, ezért is a betegekre vigyázókra éjszakánként vizitáltam, s így lett a 3. időszakasz rövid, s csak így gyógyultak meg hamar és jól.

⁶¹ Az orvosokat a járvány kezdetén beosztották az utcákban lévő ispotályokba. Ezek szerint ispotályok voltak a Hatvan, a Péterfia, a Csapó, a Czegléd, a Varga és a Piacz utcán. Augusztus 14-én Szentgyörgyi József és Zilahy József betegsége miatt újra meg kellett határozni az orvosok szolgálati helyét. MNL HBML IV.1011.dd 1. d. A cholera nyavalya dolgába rendelt Polgári és Katonai Elegyes Kiküldöttség jegyzőkönyve. 179.

⁶² A népi gyógyászatban megszáritott és feldarabolt gyökérgumóit drogként alkalmazzák emésztési zavarok, hasmenés, erőtenség, vérhas esetén, külső és belső élősködők ellen, illetve lázcsillapító, nyugtató- és altató-szerként. Orvostudományi bizonyítékok azonban nincsenek arra vonatkozóan, hogy a drog valóban hatásos az említett esetekben.

⁶³ A bort ajánlották ivásra – gyerekeknel vízzel vegyítve, felnőtteknel tisztán – „jó melegen kortyonként hörböl-
tetni”, a gyengébbeknek fahéjjal, gyömbérrel, borssal felforralva; borogatásként posztókkal letakarva; a test bedörzsölése után javasolták a csalánnal való megcsapkodást, végül boros takarókkal való melegítést, „...
akkor az egész nyavalyának mérge, a test felmelegedvén vagy izzadni kezdvén tökéletesen megszűnik.” MNL HBML IV.1011.dd 1. d. A cholera nyavalya dolgába rendelt Polgári és Katonai Elegyes Kiküldöttség jegyzőkönyve. 192.

⁶⁴ A kálmosgyökér a legrégebben használt gyógynövények közé tartozik. Használják gyomorerősítőként, ét-
vágyjavítóként. Hasi fájdalmak, görcsök, gyomorfelfúvódás esetén szintén hatásos lehet.

A harmadik időszakasz többnyire gyengeségből állott, ezt az orvosi tudomány rendelkezései szerint,⁶⁵ amint a nyavalya kívánta, erősebb vagy gyengébb összehúzó vagy erősítő szerekkel gyógyítottam, legközségsébebb s legjobb hasznát a kalmus gyökérnek, gentiana,⁶⁶ angelica,⁶⁷ szömörcefa haja (rhus cotinus)⁶⁸ láttam, ezeket használtam.⁶⁹ A vízelet felakadását feloldozta a fekete nadálytő⁷⁰ főtt leve, Dorogon pedig, ahol vele éltek, egynek sem állott el a vízelete. A fürdőket közönségesen elhagytuk, kevés, vagy semmi hasznát nem tapasztalván, inkább némely esetekbe a gőzfürdőt, de e sem felelt meg óhajtott célunknak.

Ezek az én a cholera nyavalya körül tett csekély tapasztalásaim.

Zsebők József mk. orvos doctor Debreczenben

[Külzeten: Bemut. dec. 9-én 1831. tart. tan. gyűlésben]”

Az 1831. évi kolerajárvány július 24-én kezdődött, és augusztus végén kezdett alábbhagyni, így szeptember 5-én már engedélyezték az istentiszteletek tartását a szabad ég

⁶⁵ A kolera gyógyítására általában az ópium és kámfor tartalmú gyógyszereket alkalmazták, sajnos azonban sok „csodaszor” is forgalomba került. Egy bécsi, Jonz nevű sarlatán például egy szifilisz elleni, a lázat enyhítő szert árult igen drágán, de nagyon sok házi készítésű „gyógyszer” is elterjedt a köztudatban. Elterjedt például a „jeruzsálemi balzsam” használata is, melyet mindenféle nyavalyára ajánlottak. Zsebők József tisztiorvostól tudunk egy „életesszencia” nevű, piacon árult csodaszerről is, melyet a nép annyira kedvelt, hogy nem lehetett tiltani. Valójában enyhe hashajtó hatása volt csak, ártani nem árhattak vele. A „hivatalos” szerek közé tartozik az a mixtúra, amelyet a Vas megyei biztos jelentésében olvashatunk: „Kell venni egy meszely erős borszeszre (erős seprő, vagy törkölypálinkára) még fél meszely jó borecet, ebbe bele kell tenni egy lat. öszve tört kámfort, 1 lat. öszve tört jóféle borsot, és egy jó kávéskanállal öszve törött foghagymát, s még egy negyed rész lat. körösfa bogár port (pulv. Cantharid.), mindezeket egy palackba kell tenni, jól, és gyakran öszve keverni, és 12 óráig a napra, vagy valami meleg helyre kell tenni, és azalatt gyakran felzavargatni.” Bencze 1970. 216.

⁶⁶ Tárnics vagy keserűgyökér. A legkedveltebb és leghatásosabb keserű anyagok közé tartozik, a kivonata és a tinktúrája közhasználatú, fiziológiai hatása még ma sincs egészen tisztázva.

⁶⁷ Az angelika gyökér étvágyjavító, szélhajtó, izzadást megszüntető, idegerősítő hatású. A gyomor- és bélproblémákkal küszködők étrendjének értékes fűszere, feloldja ugyanakkor a hörgőváladékot, gyógyítja a végtagremegést.

⁶⁸ A szömörcefélék jó gyulladáscsökkentők és fertőtlenítők. Használatuk javasolt bélhurut, gyomor- és bélvérzés esetén, de különleg is alkalmazzzák szájbólögetőként fogíny- és torokgyulladás ellen.

⁶⁹ A debreceni orvosok – miután a kolerajárvány idején számos tapasztalatot szereztek a gyógymódokra (Neuhold-féle kúra) és gyógyszerek hatására nézve – szeptember 13-án javasolták a város előljáróinak, hogy ezeket az ismereteket tegyék országosan is közzé. MNL HBML IV.1011.a 101. k. 320.

⁷⁰ A fekete nadálytő egyik fő hatóanyaga, az allantoin serkentően hat a vérellátásra, növeli a sejtek regenerációs folyamatait.

alatt.⁷¹ Szeptember 7-én – a Helytartótanácsához benyújtott orvosi jelentés szerint – Debrecenben megszűnt a kolera, de még közel két hónapig „gyanús helynek” tekintették a várost.⁷²

A kolerabizottság jegyzőkönyvében számos intézkedésről olvashatunk ugyanakkor, melyek egy újabb járvány kitörését kívánták megakadályozni. Elkezdtek a kórházak és magánházak fertőtlenítését. A salétromos és klóros gőzzel való füstölés és szellőztetés mellett levakarták a vakolatot, felszedték a padlót, és egy lábnyi mélységben felásták a talajt.

A kolerajárvány még sokáig rettegésben tartotta a lakosságot, ezért volt nagy kereslet országszerte a kolera megelőzésére szolgáló készítmények iránt. A gyógyszerárakban⁷³ többféle koleracseppeket és koleraport árultak, amelyeket recept nélkül is lehetett kapni.

A járvány gyors terjedésében jelentős szerepe volt a korra jellemző egészségügyi viszonyoknak. Elsősorban az egészségtelen lakások jelentettek gondot. A házak nádból, sárból és vesszőből készültek, a padozat is döngölt agyag volt. A lakószobák zsúfoltak voltak, a szobák elhasznált levegőjén nőttek fel a gyerekek a betegekkel és a jószágokkal együtt. A szellőztetést károsnak vélték, mondván a nyitott ajtón vagy ablakon át „bejön a betegség”. Ha valaki megbetegedett, ritkán vitték orvoshoz, inkább a gyógykovácsokban és a javasasszonyokban bíztak.⁷⁴

Az egyik legnagyobb higiéniai problémát Debrecenben a vízelvezetés jelentette. Sokáig nem voltak csapadék- és szennyvízelvezető csatornák, helyette részben az utcákon,

⁷¹ Szeptember 19-én már a templomokban is lehetett istentiszteletet tartani: „Mind azért, hogy a szabad ég alatt az imádságra több napok óta összegyűlekezni szokott nép az idő viszontagságának tovább ki ne legyen téve, mind pedig azért, hogy a nép megnyugtatódjon azon veszedelmes nyavalya megszűnése felől; a szabad ég alatt tartott isteni tisztelet terjedője által a templomokba, s az azon nyavalyától lett megszabadulásért leendő hálaadással f. hó 23. napján kezdődjön el.” MNL HBML IV.1011.a 101. k. 348. A nép hite szerint a betegség és egészség, a gyógyulás és halál egyaránt Istentől származik. Főleg a pusztító járványt tekintették isteni büntetésnek, a gyógyulást pedig Isten jutalmának. E felfogás folyamánként tartottak a városi hatóságok a járványok után ünnepélyeket, hálaadó istentiszteleteket.

⁷² A városi közgyűlésen „Felohrstatott helybeli orvos doktor uraknak arról való hivatalos jelentése, hogy már több napok óta a városon cholera beteg nem találkozott, melyhez képest úgy vélekednek, hogy ez a veszedelmes nyavalya ez idő szerint itt megszűnő, azon két orvos urakat, kik a n. m. M. M. Kir. Helytartótanács által leküldöttek, vissza lehet bocsátani.” MNL HBML IV.1011.a 101. k. 313.

⁷³ A járvány idején a városban 6 gyógyszerár működött: Arany Angyal (alapítva 1680 körül), Arany Egyszarvú (1772), Nap (1802), Magyar Korona (1807), Kigyó (1812) és Kossuth (1813). A patikákból kezdetben csak a város gazdagabb rétege vásárolt, de a 19. század elején már – a patikák számának növekedéséből is kitűnik – a köznép is jobban bízott a patikabeli orvossággal. „Már ez előtt 30 esztendővel hasznosnak tartott ezen városban 2 patikának létele, s az következő esztendőkre is hasznosnak tapasztaltatott az; ámbar még akkor többnyire az előkelő betegek éltek patikabeli orvossággal, melytől rendszerint balvélekedése, rész szerint szegénysége miatt irtódott a köznép, azóta sok betegség gyógyításában az orvosságnak hasznos voltát látván a köznép, balvélekedéseket jobbra fordította, hozzáédesedett a patikához, melyekből az orvosságot sokkal, igen sokkal örömelebb veszi a pénzeseke többségétől segítettvén, mint azelőtt vette. Erre való nézve négy patikának fennállása a közönség hasznával, ütletem szerint semmit nem fog ellenkezni.” – Írta Segesvári István doktor 1807-ben a 4. gyógyszerár felállítására kapcsán. Varga 1977. 115. A gyógyszerárakat rendszeresen ellenőrizték a patikafelügyelők (első említése a városi jegyzőkönyvekben 1700-tól), erről az „Utasítás”-ban is olvashatunk: „... a gyógyszerárakat az évi generális látogatáson kívül, amelyn a magisztrátus kiküldötte is jelen van, gyakrabban látogassák, minden gyógyszert tekintsenek meg és vizsgáljanak meg, az újabban beszerzett anyagokat vizsgálják felül, az ő jelenlétükben mérésenek meg ...”. Szodoray 1960. 136. 1746-tól a Helytartótanács Egészségügyi Bizottsága is előírta az évenkénti gyógyszerár-ellenőrzést, melynek során vizsgálták a gyógyszerárak berendezését, gyógyszerzeit és a gyógyszerészek képzettségét.

⁷⁴ A javasasszonyok vagy füvesasszonyok jóval olcsóbban gyógyítottak, mint az orvosok, ezért nagy vetélytársak voltak. A gyógynövényekkel gyógyító asszonyokat azonban gyakran kuruzslással vádolták, és boszorkányként megégették.

részben a telkek lábánál lévő nyitott kanálisokban vezették el a vizeket. Az ezekben poszthadó víz, a lakóházaknál a sertéshízalás és a trágyarakások a fenyegető járványok melegágyai voltak.⁷⁵ A nyitott kanálisok nemcsak a talajt, de a levegőt is szennyezték, ezért kezdték el a század végén a földalatti csatornák kiépítését.

Debrecen lakosai még ekkor ásott kutakból fedezték vízszükségleteiket, ami azonban sokszor ihatatlan, keserű és salétromos volt. Az ivóvízellátás terén igazi változás a 19. század végén a fúrott kutak elterjedésével következett be. A kutak minőségét azonban – különösen a magánkutakét – hatóságilag nem ellenőrizték rendszeresen, csak a kutak késztésénél volt előírva a kötelező vegyvizsgálat.⁷⁶

A városban főleg a jövő-menő hadak terjesztették a kórt, így 1849-ben és 1855-ben újra járvány tört ki. Az első világháború idején Debrecenben az orosz hadifogolytáborban pusztított, de a szigorú intézkedéseknek köszönhető, hogy a betegség a hadifoglyokról nem terjedt át a lakosságra. A védekezés azonban már szervezetté, mondhatni rutinszerűvé vált, így inkább csak a riadalom volt nagy, nem a veszély. Ekkor már ismerték a kór okozóját is, így mikroszkóppal már biztosan ki tudták mutatni, hogy ki fertőződött meg a kolerabacilussal.

A Debrecent sújtó járványok tapasztalatai alapján a város vezetői számos intézkedést hoztak a közegészségügyi viszonyok javítása érdekében. A vízellátás és csatornázás korszerűsítése mellett nagy gondot fordítottak a köztisztaság betartatására (például a lakások mellett az udvarokat és az ólakat is kimeszeltették), az utcaseprés és a szemétszállítás megszervezésére. Nagyon fontos lépés volt a Kádas (ma Arany János) utcán lévő kórház bővítése a század közepén, illetve a Bem téri kórház kialakítása a század végén. Engedélyezték újabb gyógyszerárak nyitását, és elősegítették a szakképzett orvosok letelepedését is. A járványellenes intézkedésekből a század végére jelentős városfejlesztési munka bontakozott ki Debrecenben, ugyanakkor körvonalazódott egy tudatos szociálpolitika is, melyben szerepelt többek között a túlszűfolt lakások problémája és a szegények ingyen étkeztetése.

⁷⁵ Balogh 1995. 61.

⁷⁶ Ölveti 1995. 168.

Erzsébet Szendiné Orvos

Report by József Zsebők about the Cholera of 1831

The cholera epidemic of 1831 came to Hungary from Galicia that belonged to the Austrian Empire. The epidemic broke out in Debrecen on 24th July 1831, and claimed the lives of 7.4% of the city's population, or more precisely, 2152 people.

The resources detailing the events of the Cholera epidemic in Debrecen can be read in the Hajdú-Bihar County Archives of the Hungarian National Archives. This study presents the report of József Zsebők that shows in more detail the local event from the outburst of the epidemic to the release of the quarantine in October.

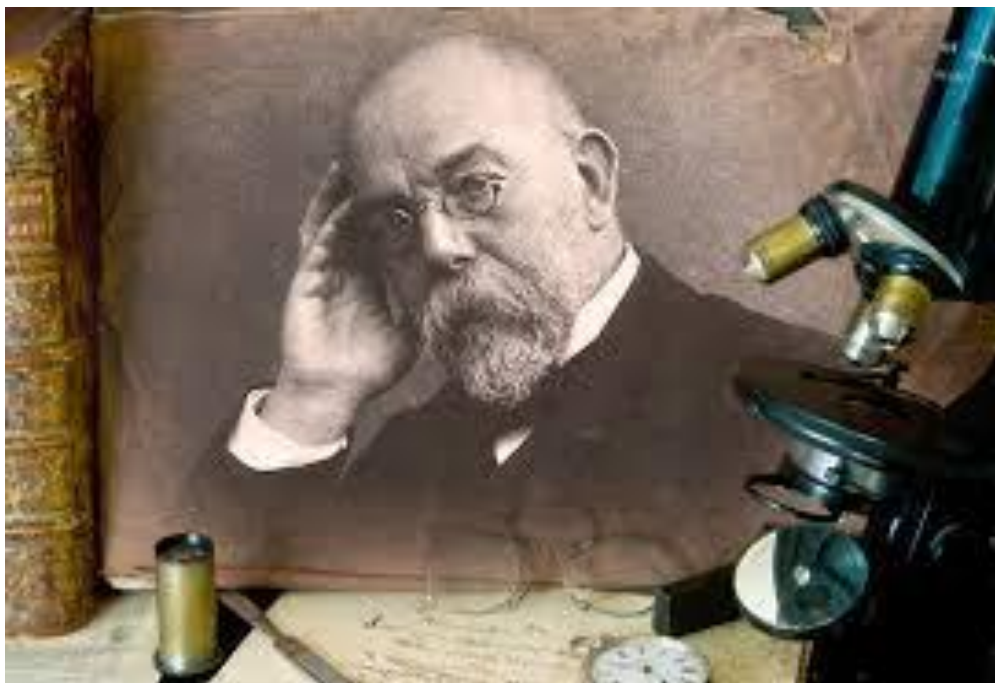
The highly detailed report by Ádám Reviczky, General Chancellor, presented on 9th December 1831, nicely reflects what the contemporary medicine thought about the cholera disease and how they tried to cure it. This resource is essential not only from a point of view of local history, but also from a medical historical point of view, as – besides exploring the characteristics of the disease – it provides an authentic picture of the medical conditions, medical treatments, and even of the medicines of the time.

In the bibliography, modern transcription was used, preserving the characteristic features of language or dialect.

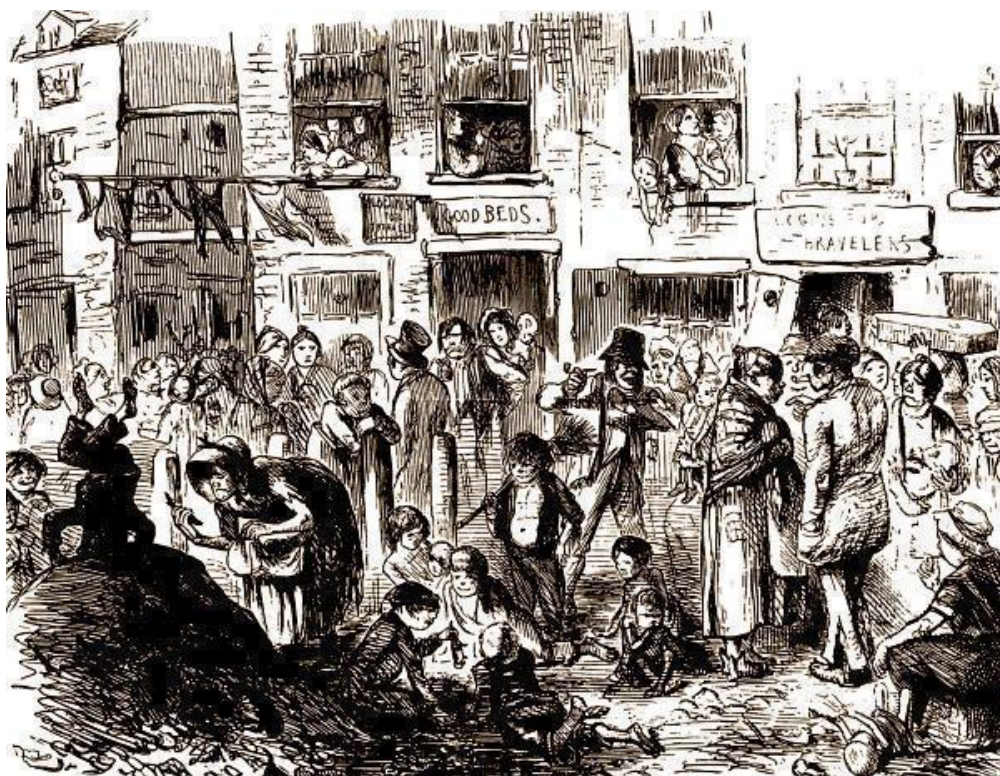
Melléklet

1. kép. *Kolera bacilus.*

2. kép. Robert Koch, a kolera kórokozójának azonosítója.

3. kép. A kolera okai a nyomornegyedek zsúfoltsága a sötét és levegőtlen lakások és az elemi higiéniai feltételek hiánya. Angol karikatúra 1852-ből.

4. kép. Angol karikatúra a 19. század első feléből egy kolera ellen mindenféle eszközzel felszerelt hipochonderról.

5. kép. A kolera ellen létrejött városi bizottság 1831. évi jegyzőkönyve.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

Több tapasztalások által megbizonyítottván már az, hogy a' veszedelmes Cholera nyavajának a' terjedése a' Ruha félék által nagyon segítődik elő, errenézve a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanátsnak e' részben kiadott Kegyelmes és Kegyes Rendeléséhez képest kemény büntetés terhe alatt kinekkinek köteletségébe tétetik az, hogy a' mely háznál valaki azon veszedelmes Cholera nyavájába belésett, vagy abban meg is holt, annak mind azon ágy neműi és ruhái, a' melyekben a' beteg feküdt, vagy meg is holt, a' holt testek eltakarítására rendelt embereknek minden vonogatás nélkül adattassanak által, kik is mind azokat, semmit azokból példás büntetés terhe alatt a' magok részekre meg nem tartván, felvigyázat alatt a' Városon kívül megégetni köteleztetnek; a' kik pedig a' betegek körül forgolódtak, azoknak minden ruhái erős lúgba mosattassanak ki, füstöltessenek meg, és úgy használtassanak.

A' Cholera nyavajának a' terjedését mozdítván továbbá elő a' számos embereknek öszvejöveteleik, tsoportozások, és egymással minden tartózkodás nélkül való beszélgetések, és ez idő szerént szükségtelen látogatások, kik mind ezeknek szorgalmatos elkerülésére nézve figyelmetessé tétetik, mindeneknek pedig szoros megtartás végett tudokra adatik, hogy a' Piatzon, útszákon, vagy másutt akárhol is tsoportokba állani ne mérésszeljenek, ne hogy az ellen vétők, akkor, a' midőn azt kinekkinek a' java, 's életének az óltalmazása is kívánja, kemény büntetés elszenvedésére tegyék magokat méltóvá.

Végre tapasztaltatván az is, hogy némelyek az útszákon fel 's alá pipázva kezdenek járni; ne hogy a' Városnak mostani szerentsétlen állapotjához a' vigyázatlanságból megtörténhető tűz által ily száraz, és rekkenő meleg napokban más szerentsétlenség járuljon; valamint eddig: úgy ezután is az útszákon való pipázás szorossan tilalmaztatik. Debreczenben 1831. Esztendőben Július 27-kén tartatott Tanács Gyűlésből

kiadta

Nagy Sándor. m. k. Fő Jegyző.

6. kép. A kolerajárványok elleni rendszabások, 1831. július 27.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

Nagy aggodalomba lévénna' Magistrátus a' Városba béültött, 's veszedelmesen pusztító nyavajának mi móddal leendő megszüntetése éránt, innen van az, hogy a' naponként való tapasztalások után a' kívánt tzelra és a' Lakosoknak magok alkalmaztatásokra nézve újabb meg újabb Rendszabások adattatnak azoknak tudtokra, 's ugyan abból az okból tétetnek újjonnan is e' következő Rendelések:

1-szor. A' Házi Gazdának kötelessége lészen a' háznál való gondos felvigyázat, a' házhoz tartozóknak a' házalástól 's szükségtelen kimenetelektől, annyival inkább pedig a' betegek látogatásától leendő eltartóztatása, és eltiltása.

2-szor. Ha valamely háznál valaki beteg lenne, azonnal tétessen jelentés mind az Orvosnak gyógyíttatás végett, mind pedig az Útszákban vigyázatra rendelt Esküdt Uraknak, hogy azok az ilyen bészárt házaknak szükségeiről tüstént és mind addig gondoskodhassanak, míg az a' ház és háznép a' kijövetelre fel nem szabadíttatik, addig is pedig, míg az Orvos elérkezhetne, a' beteg körül bátran és félelem nélkül, megmosván a' beteggel bántó gyakran a' kezeit etzetbenn, és a' száját etzetes vízzel kiöblítvén, kell járni, azt meleg ágyba le kell fektetni, annak fodor mentából vagy székfűből készült jó meleg herba theát adni, flannel vagy posztóval a' beteget dör'sölni, és a' hasára felmelegített ruhákat rakni, a' szobát felforralt etzetnek a' gőzivel gyakran bétölteni, egyszóval azonn igyekezni elmúlhatatlanul tanácsos, hogy a' test izzadásba jöjjön.

3-szor. A' bátorság és az Istenbe való bizodalom ettől a' nyavajától nagy óltalom lévén, a' hol valaki rosszszúl érzi magát; szükséges ugyan arról a' felyebbi Rendelés szerént az Orvosnak jelentést tenni, de megijjedni nem kell, tudván egy részről azt, hogy nem is mindennek az a' veszedelmes nyavaja betegsége, más részről pedig bizonyos lévén az is, hogy ha tsak ugyan abba esik is valaki, ha Orvosi segedelem jókor járul hozzá meggyógyúl.

4-szer. Ha valamely háznál valaki megbetegszik, a' szomszédnak is kötelessége az eddig tett Rendeléseknek a' bétöltésére való felvigyázat mind a' maga, mind pedig a' beteg házánál.

5-ször. A' kútra járóknak tsapatonként való járása, és egymással való szóhajtása, kemény büntetés alatt tilalmaztatik. Debreczenbenn 1831. Esztendőbenn Július 28-kánn tartatott Tanács Gyűlésből

kiadta

Nagy Sándor. m. k. Fő Jegyző.

7. kép. A kolerajárvány elleni rendszabások, 1831. július 28.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

HÍRDETÉS.

Terjedvénn a' veszedelmes ragadó nyavalya, és az Orvos Urak kevés számmal lévén addig is, míg Orvosra találhatnak Lakosaink, e' következő Orvosságok rendeltetnek, melyekkel minden, a' ki magába a' nyavalya kezdetét érzi, haszonnal élhet, és a' melyet minden Patikába a' kiadott útásítás szerint kaphat akárki, csak hogy, a' Patikába Portzio tzeduláját mutassa elő, a' hol is a' Patikárius Útszát, számot 's beteg nevét is felírja.

Útsza Szám Gazda Lakó

Rp. Elixir acidi Halleri gutt. quatuor decem.
Laud. puri gr. unum
Eleo sach, menth. piper. drach. unum
Aque Meliss. citr. vel Cinamom untz. unum
Syrup. pap. Rhead. drach. tres. *M. D. S.*

Két, három 's négy esztendő Gyermekek végyen a' tseppékből minden fél órába tíz, tizenöt tseppet, öt esztendő Gyermekektől fogva tíz esztendőig végyen húsz tseppet minden fél órába, tíz esztendőstől fogva tizenöt esztendőig végyen egy kávé kanállyal minden fél órába, tizenöt esztendőstől huszonöt esztendőig végyen fél evő kanállyal minden fél órába, az ezent az időnn felyül lévők pedig végyenek átaljába minden fél órába egy egész asztali kanállyal. Ha hasmenés adná magát a' betegséghez, akkor nagy haszonnal lehet a' következő porokkal élni:

Rp. Pulv. doveri gr. tria.
Pulv. gumosi
Eleo Sach. foeniculi vel menthae piperit. drach. duas
Fiat. pulv. divid. in doses duodecem. *Sign.*

Esztendő gyermekektől elkezdve öt esztendőig végyen napjába három port, öt esztendőstől fogva tíz esztendőig naponként végyen négyet, tíz esztendőstől fogva húszig, minden két órába egyet egyet, húsz esztendőstől fogva az idősebbek átaljába végyenek minden órába egy egy port tiszta vízbe vagy székfű virág herba theába.

A' szomjúság enyhítésére a' következő tseppékből:

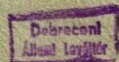
Rp. Elixir. acidi Halleri drach. duas. *Sign.*

tizenöt, húsz 's több tseppet is tsepegtessenek egy meszej riskása vagy aprókása, vagy árpakása főtt levébe, vagy pedig a' hol ezt hamarjába nem lehet kapni, tiszta búza korpa főtt levébe, és ezt ígyák szomjúságról, hogy így mind a' felforrott vér hűtődjön és ritkítódjon, 's így a' szomjúság is enyhítődjön. Debreczenben Július 31-kénn 1831. tartott Biztosi Gyűlésből

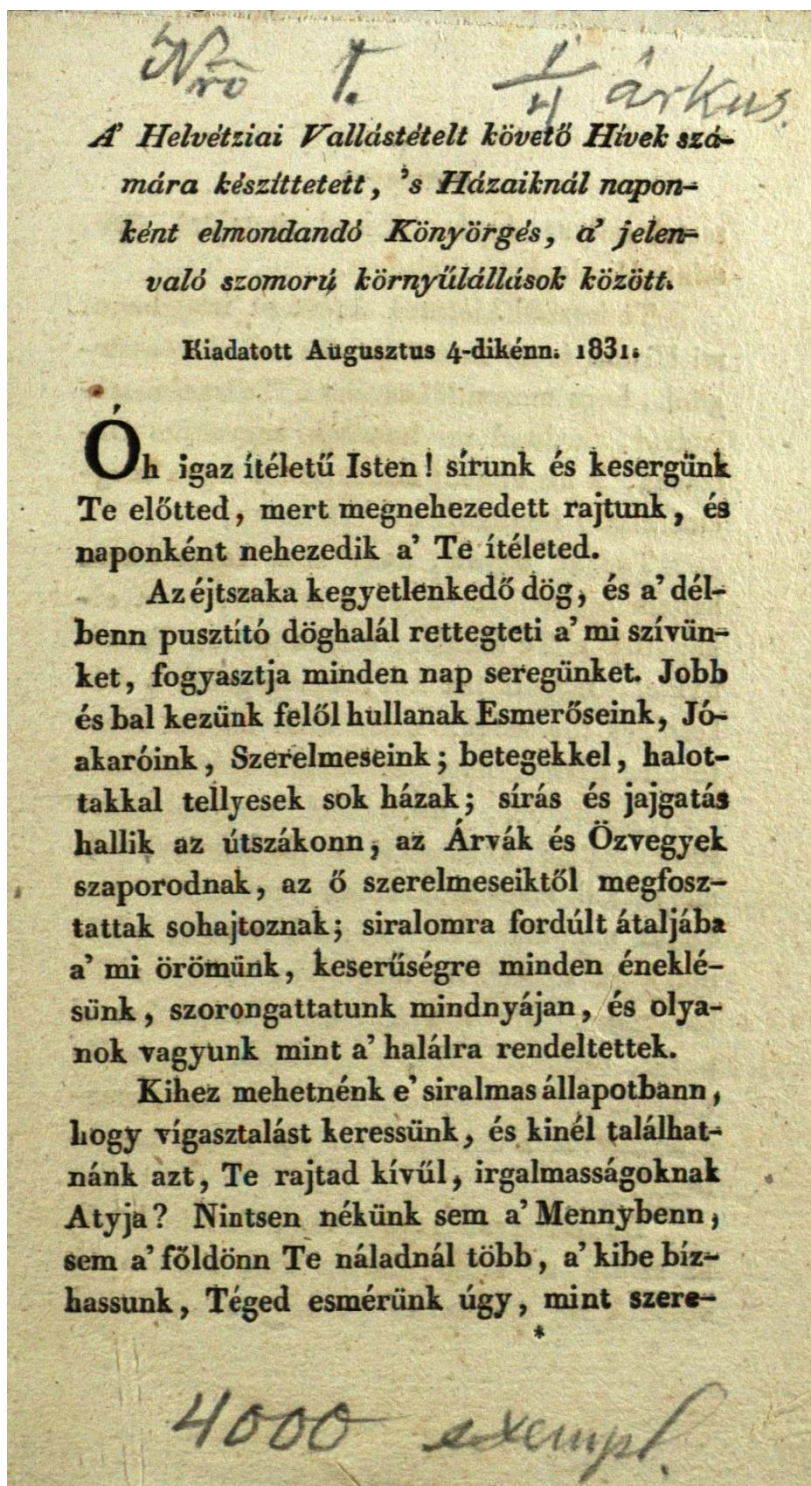
kiadta

Deretskei József. m. k. E. V. Not.

4000 exempl.

8. kép. Korabeli hirdetés a kolera elleni orvosságokról és használatukról, 1831. július 31.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

10. kép. Könyörgés, 1831. augusztus 4.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

HÍRDETÉS.

A' mindennapi szomorú tapasztalás azt mutatván, hogy a' Városunkban uralkodó Cholera nyavalya tovább tovább terjed, a' minek fő okát abban lehet keresni, hogy Lakosaink között sokan nem tartják magokat a' kiadott Rendszabásokhoz, ennél fogva tehát a' következő Rendelések ki-nekkinnek emlékeztetébe hozattatnak, úgy mint:

1-szor. Minthogy az Útsza Házainál nagy költséggel azért állítottak fel Ispotályok, hogy hogy a' midőn a' Város nagyságához, a' betegek sokaságához képest kevés számmal lévő Orvosoknak, és Seb-Orvosoknak nintsen arra érkezések, hogy kitkit a' maga házában megkeressenek, itt a' betegek nem csak idejébe való Orvosi segítséget, hanem apolgatást és táplálást is találjanak, 's meg is mutatta a' következés, hogy nevezetesen a' Csapó Útszai Ispotályban számosan gyógyultak meg azok közül, kik ott magoknak menedék helyet kerestek: ebből a' tekintetből újonnan serkentetnek minden rendű Lakosok, kiknek önnön javok szíveken fekszik, hogy fértevé minden félelmet és tartózkodást, ha bajokat érzik menjenek vagy vitessék magokat az Útsza Ispotályába, a' hol mind az Orvosi segedelem, mind az illendő gondviselés és apolgatás készen fogja őket várni.

2-szor. Ámbár már hirdetés által közönségessé vált téve, hogy a' Cholera megholtak ruhái, melyek ha megtartódnak, a' betegséget tovább terjesztik, sőt azt sok idő múlva is feléleszthetik, az arra rendelt személyeknek megégetés végett általadattassana, de minthogy példák vagynak reá, hogy sokakat ezen tsekély haszon keresés annyira megvakított, hogy a' magok 's mások veszedelmére az efféle ruhákat 's ágy némüket eldüggtatni nem iszonyodtak, az ilyen érzéketlen, 's mind a' magok, mind a' mások javáról megfeledkezett embereknek, ismét kemény büntetés terhe alatt meggyatik, hogy magokat az e' részben kiadott Rendelésekhez szorosan alkalmaztassák, és a' ragadó nyavalyában megholtak ruháit, melyeket betegségek alatt viseltek, úgy szinte azoknak ágy néműit is meg ne tartóztassák.

3-szor. A' már kiadott Rendelésekhez képest, az olyan háznak Lakosi, melyben valaki megbetegedett, vagy megholt, tartsák lélekben járó szent kötelességnek, a' közöttök lévő, vagy benne lappangó betegséget az őgyelgés, és esmerőseik vagy atyafiak szükségtelen, sőt ilyen esetben vétke látogatása által tovább nem terjesztetni, a' mely házakba pedig még a' betegség magát nem mutatta, ezeknek Lakosi ne tegyék ki magokat 's szerelmeseiket önként a' veszedelmeknek az által, hogy olyan házakhoz járjanak, melyeket a' ragadó nyavalya már megvesztegetett.

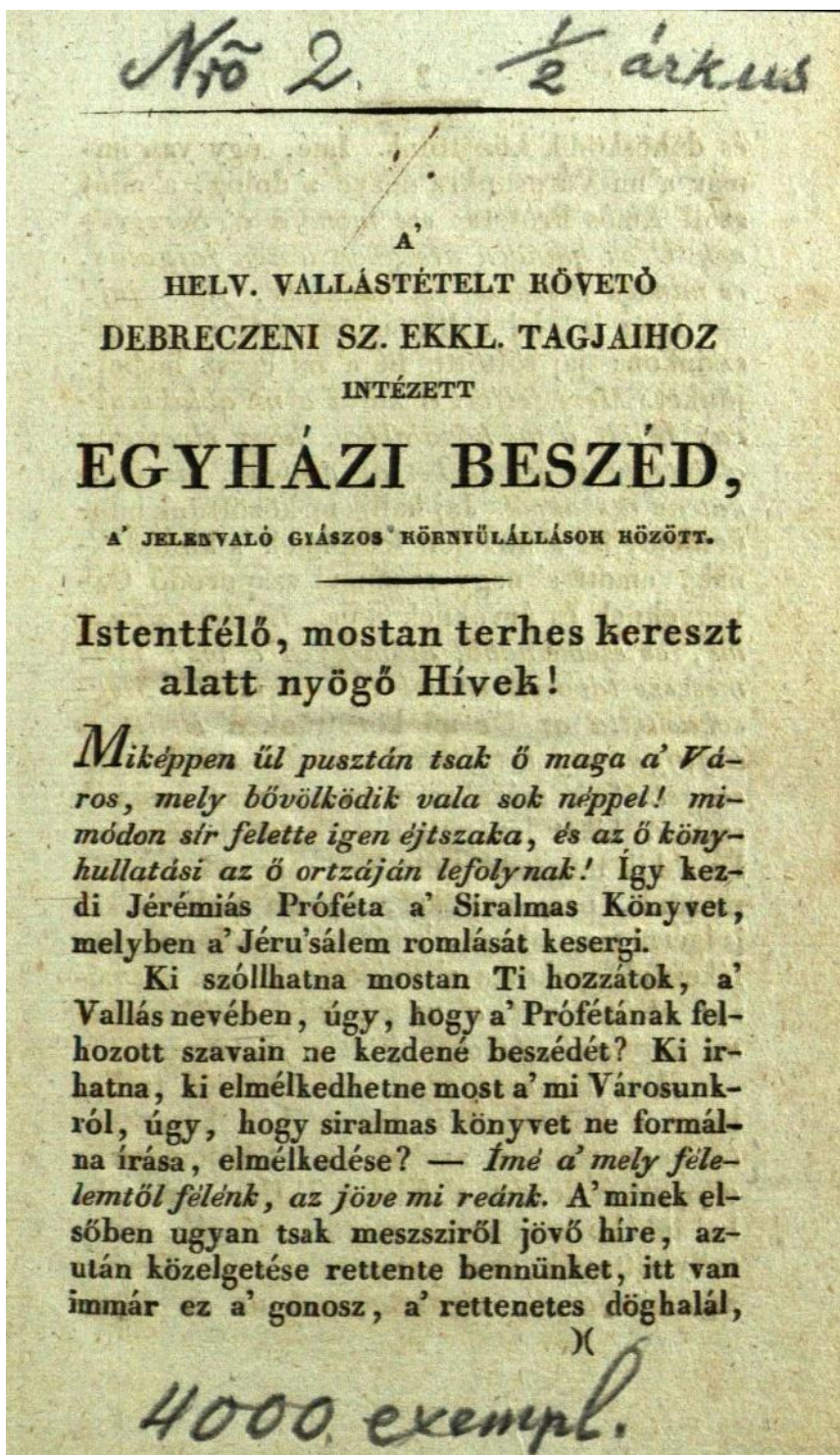
4-szer. Semmi is a' most közöttünk pusztító nyavalyának elfogadására valakit annyira el nem készítvén, mint a' félelem, aggodás, eltsüggedés, és a' lélek erejének leverettetése, mely magában is kész nyavalya, ellenben semmi a' betegség ellen nagyobb óltalom nem lévén, mint az illendő bátorság, a' bajtól való meg nem rettenés, és az Istenben való erős bizodalom, légyen kiki nyugodt lélekkel, 's használván mind azon mentő szereket, melyek az eddig kijött hirdetésekben a' veszedelem eltávolztatására javasoltattak, légyen arról meggyőztetve, hogy a' felettünk vigyázó Gondviselés, hatalmas ötlet is másokkal együtt a' közveszélyben megtartani. Debreczenben Augusztus 6-dikán 1831. tartódott Tanács Gyűlésből

kiadta

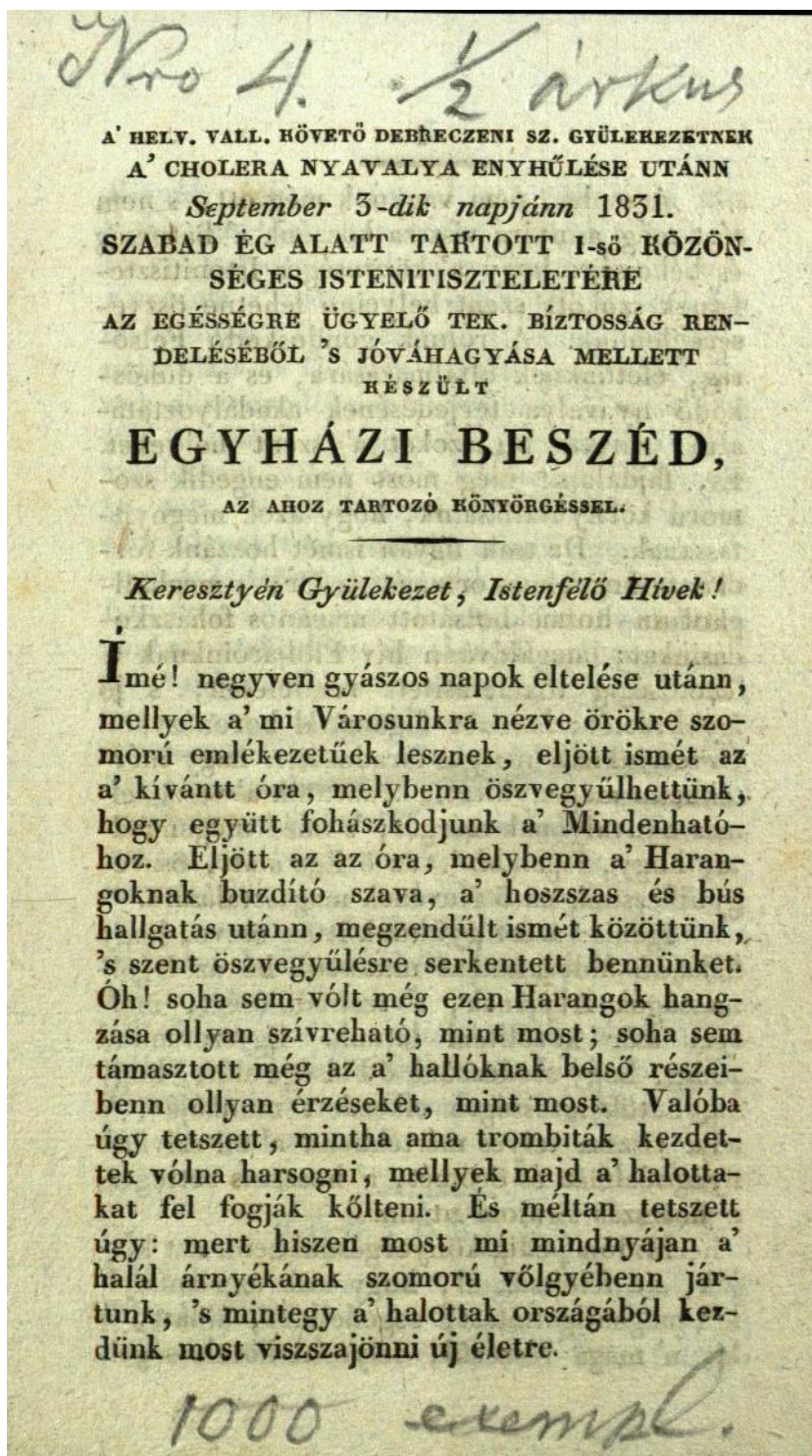
Vámosy Károly. m. k. V. Notár.

4000 exempl.

11. kép. A kolerajárvány elleni rendszabások, 1831. augusztus 6.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

12. kép. Egyházi beszéd, 1831. augusztus 9.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

13. kép. Egyházi beszéd, 1831. szeptember 3.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

Hatvan Utcai 40. sz. Földház a máhiggyesdi úton, bejártak meg gyógyultak, meg hóttak, és a nagy ártól.
nek és elváltak. Feljegyzés.

Év	Szoba	Lakó	Hánygyermek kelthetgen idő	Ártól	Vann-e vala maga nagy	mi lan na	ki vult be,	meg gyógyult	meg hótt	Elv-e szóval	Ártól
247	Deák István	—	—	—	—	—	felcsiga	meg	—	elt	24 óráig volt beteg
250	Oláh István	—	—	—	—	—	felcsiga 30 nap	—	meg hótt	elt	24 óráig volt beteg
257	Debecsényi György	—	—	—	—	—	maga a farsangig	—	meg	nem elt	24 óráig volt beteg
258	Erőss István	—	—	—	—	—	maga 20 nap	—	meg	nem	hótt
261	Erőss István	L. Deák István	—	—	—	—	maga 20 nap	meg	—	elt	24 óráig volt beteg
262	Nagy István	L. Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
263	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
264	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
265	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
266	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
267	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
268	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
269	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
270	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
271	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
272	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
273	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
274	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
275	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
276	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
277	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
278	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
279	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
280	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
281	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
282	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
283	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
284	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
285	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
286	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
287	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
288	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
289	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg
290	Nagy István	Nagy István	—	—	—	—	20 nap	—	meg	elt	24 óráig volt beteg

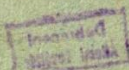
14. kép. Kimutatás a pestis Hatvan utcai áldozatairól, 1831. szeptember 4.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

H Í R D E T É S.

Tapasztaltatván, hogy sokannak Lakosaink között az Isteni-Tisztelet tartásának idejét, mely a mostani környüállásokhoz képest rendeltetett, nem jól értették meg, a Házanként tett Hirdetésből: ezennel minden Lakosnak tudtára adatik, hogy további rendelésig mindennap csak reggeli 7 órakor fog a kiszabott helyeken Isteni-Tisztelet tartódni, kivévén a Keddi napot, a midőnn délután 5 órakor tartódik az Isteni-Tisztelet. Egyébiránt, mivel mind az Orvosi Jelentések, mind a tapasztalás szerint már többen halnak meg más betegségbe mint Cholerába, és a más nyavalyába megholtakat nem szükség Pestises Temetőbe temetni: errenézve, minden a kinek betegje van, gyógyíttassa azt Orvos Doctor által, és ha a beteg meghal, s az azt gyógyító Orvos Doctor bizonyosságot ad arról, hogy a halott nem Cholerába halt meg, és az a Bizonyosság Levél az egészség dolgára Ügyelő T. Biztonságnak bemutatódik meg fog engedődni, hogy az olyat a hozzátartozóik a rendes Temetőbe temessék, még további rendelésig minden ceremónia nélkül. Azok a Halottak pedig kik Cholerába halnak meg, vagy Orvos Doctor nem gyógyította és annál fogva bizonyosságot nem adhat róla hogy mibe halt meg, továbbra is a pestises Temetőbe temetődnek. Debreczenben September 5-dik napján 1831. tartatott Tanács Gyűlésből

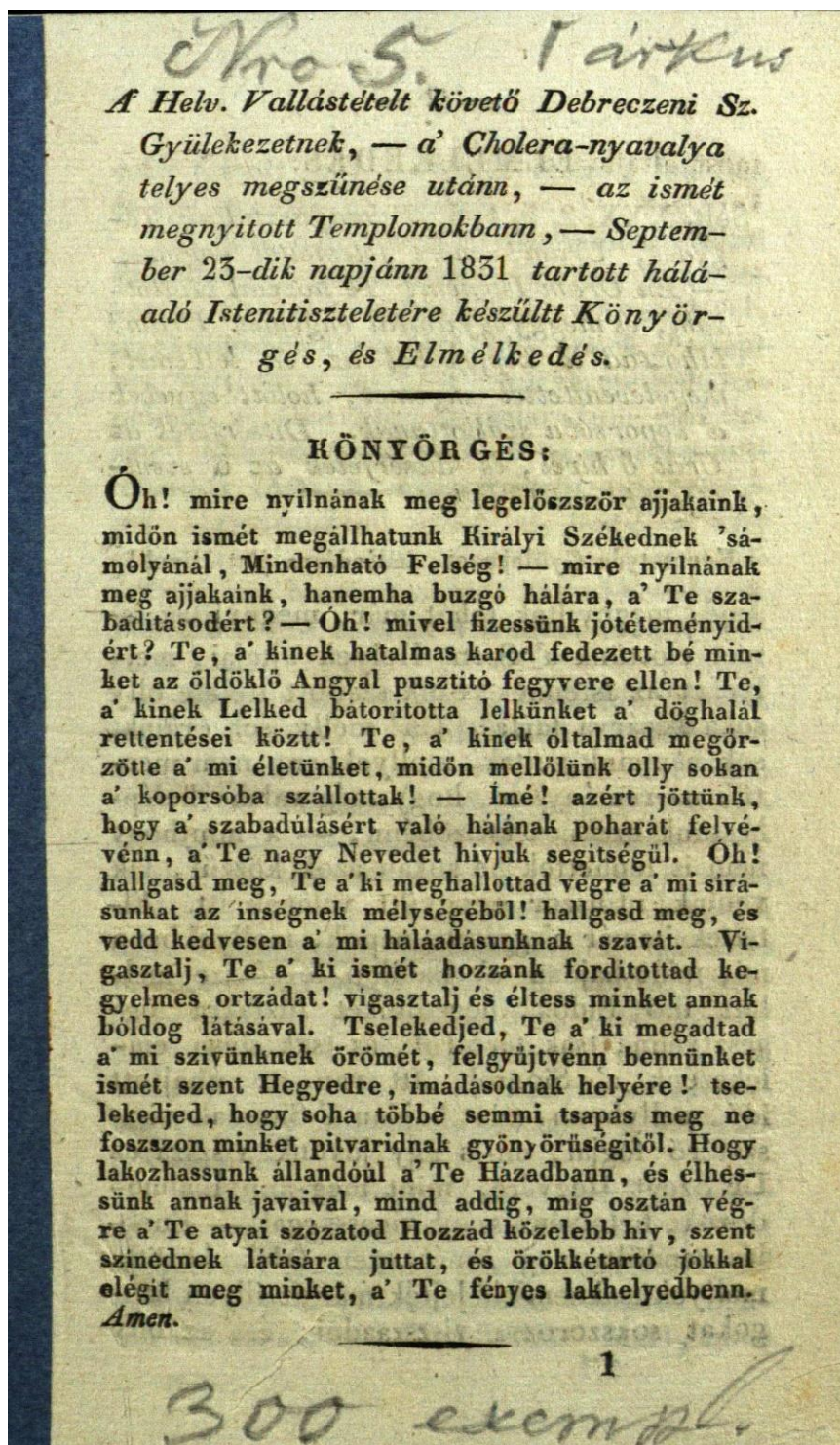
kiadta

Deretskey József m. k. E. V. Notár.

4000 exempl.

15. kép. Hirdetés az istentiszteletek tartásáról és a temetésről, 1831. szeptember 5.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

16. kép. Könyörgés és elmélkedés, 1831. szeptember 23.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

Aláírás Jelenítés az alól írtanak azán Pontokra, melyeket
 Jo^o Santsellanius Prof^o Kérteky Ádám O^o Excellenciája, ha-
 ratalos tudósítást kíván: hogy mint
 1° Mi módon ütött be H. B. Ch. H. Debetum Városába a Cholera
 ralla, és mikor?
 2° Milypen terjedett el a Városba?
 3° Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött?
 4° Mik tapasztaltattak ezen nyavalya gyógyítása körül, ha
 theoria hanem praxis után leg hasznosabbnak?
 A mi az 1° Pontot illeti, arról sem bizonyos voltakppen nem
 írható; mert minckintama a Komvéri Vármegyékben és Városok-
 Polgáron, Solajba, és H. Dorogon, a Cholera nyavalya Junius Hónap-
 ban ki ütött volna, ezen H. Város Előtelárni, a leg nagyobb
 seggel és pontossággal János Strávasát állítván a Város körül,
 minden, de kívánt a Cholera vídólik felől töltén hetsz Körösül
 meg gátolták, meg is a leg karosabb vigyázat mellett is, és
 oly háznál, s olyan emberben ütött ki, a kik a Városból ki-
 sem voltak, sem nállok semféle idegen kívánt akkor tájbann
 meg nem fordult, nevezetesen a fent nevezett háznál egy Bég
 ber, s amah felvége csak hamar egymás után lettek első
 dái ezen dühös nyavalyának.
 A mi a 2° Pontot néri, Terjedése ezen nyavalyának Város-
 unknban nevezetesen vala: Felvése a városnak egy körüli formá-
 ba lévén helyhezelve, azt mint egy körül járó látrátott. —
 ki ütött körüli dühöséggel Városunknak Északi részén, Péter-
 és Vapó útra nevezetű osztályokba, a hol is csak nem három
 gész hétig legeggyetlenkedett, a Kábeleli Odalra vette terjedé-
 sét, és a Ceglédnek nevezetű osztályban, szinte oly gyorsan
 csak hogy nem olyan soká dühösödött. — Ezen egy néte
 mintegy a kiütése után a Dél és Nap nyugott felé eső részek
 Városunknak, az úgy nevezett Varga és Piate útra osztályokba
 kisebb erőbe és kevesebb ideig ostromolta, s utólagára ütött
 ki a Bék osztályba Hatvanba, nyugott északi részén a Városnak
 a mikor a többi osztályokba már esett, és ott nem annyira
 pusztított, jóllehet a betegségek száma igen nagy volt.
 3° Pont Mivola erőbe és ki terjedésbe dühösödött:
 1° A mi az enjiet illeti a Cholera nyavalyának, ez eleinte oly
 iszonyú pusztítással dühösödött, hogy a ki csak bele esett azonnal
 székelye, sorsa, s élet hona különöse nélkül vlt, s elhervulón igen

17. kép. Zsebők József jelentése, 1831. december 9.
(MNL HBML IV.1011.dd 1. d.)

18. kép. Debrecen 1870 körül. Szegedi Károly rajza.

Források

MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
IV.1011.a 101. k.	Debrecen Város Tanácsának iratai. Tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek. 1831.
IV.1011.dd 1. d.	Debrecen Város Tanácsának iratai. A Kolerabizottság iratai 1740–1831.
IV.1011.n 1. cs.	Debrecen Város Tanácsának iratai. Pátensek, instrukciók, statútumok 1731–1848. Iratok.

Szakirodalom

Balogh 1995.	Balogh István: Városépítés első korszaka Debrecenben (1850–1872). In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXII. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, (1995). 51–74.
Bencze 1970.	Bencze József: Adatok a múlt századbeli magyar kolerajárvány történetéhez. In: Orvostörténeti Közlemények, 54. (1970) 215–217.
Ölveti 1995.	Ölveti Gábor: A közegészségügy és a közművek fejlődése Debrecenben a XX. század elején. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXII. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, (1995). 161–183.
Szodoray 1960.	Szodoray Lajos: Debreceni orvosok, gyógyítók és kórházak a XVII–XVIII. században. In: Orvostörténeti Közlemények, 18. (1960) 132–145.
Takács 2005.	Takács Béla: Az 1831-es kolerajárvány Debrecenben. In: Uő: Debrecen vonzásában. Egyháztörténeti, várostörténeti és ipartörténeti tanulmányok. Sajtó alá rendezte: Bolvári-Takács Gábor. Debrecen, 2005.
Varga 1977.	Varga Pál: Debrecenben a XIX. században létesített gyógyszerárak története. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1976. Szerk.: Debrecen, (1977). (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LVII.) 111–135.